

**TURUN
YLIOPISTO**

Suur-Suomen kansalaisia kasvattamassa

**Aholahden heimosotavankileirin opetustoiminnan tavoitteet, suunnitelmat ja
niiden toteutuminen 1941–1942**

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Tiia Salminen

25.4.2025
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä(t): Tiia Salminen

Otsikko: Suur-Suomen kansalaisia kasvattamassa. Aholahden heimosotavankileirin opetustoiminnan tavoitteet, suunnitelmat ja niiden toteutuminen 1941–1942.

Sivumäärä: 52 sivua

Päivämäärä: 25.4.2025

Tämä tutkielma tarkastelee Aholahden heimosotavankileirillä (sotavankileiri 21) vuosina 1941–1942 harjoitettua valistuksellispropagandistista opetustoimintaa, sen tavoitteita, suunnitelmia ja niiden toteutumista. Tutkielmassa selvitetään, millaisia haasteita ja ongelmia opetustoiminnassa ja sen järjestämismahdollisuuksissa ilmeni sekä miten opetustoiminnan tavoitteet ja suunnitelmat toteutuivat. Tutkielmassa tarkastellaan lisäksi, miten heimosotavankileirin opetustoiminta muuttui ajan kuluessa, ja mitkä syyt johtivat lopulta sen päättymiseen. Tutkielman päälähteenä ovat Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan toiminnasta muodostuneet arkistoaineistot, erityisesti sotilashallintoesikunnan alaisen koulutoimiston toimintakertomukset. Tutkielman tärkeimpiin lähteisiin lukeutuu myös viikkosuunnitelmat heimosotavankileirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä sekä valistusupseerina Aholahden leirillä toimineen M. Saransaaren laatima raportti tekemistään havainnoista leirillä.

Keskeistä heimosotavankileirillä järjestetyn opetustoiminnan tarkastelun kannalta on, että heimosotavankien eli läheisiin suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneiden sotavankien asemaa määrittä eräänlainen dualismi: Yhtäältä heimosotavangit olivat sotavangin asemassa sotavankileirijärjestelmän alaisuudessa, mutta toisaalta heimovangit nähtiin osana miehitetyn Itä-Karjalan suomensukuista väestöä. Heimovangit kytkettiin osaksi Itä-Karjalan suomensukuista väestöä erityisen valistustavoitteen kautta – niin heimosotavangit kuin miehitetyn Itä-Karjalan suomensukuinen väestökin oli tarkoitus kasvattaa voittoisan sodan päätteeksi Suomeen liitettävän Itä-Karjalan kansalaisiksi. Koska heimovankien liitettiin erityinen valistuksellinen tavoite, heimosotavangeille kohdistettiin määrätietoisemmin ja järjestelmällisemmin valistustoimintaa kuin muille Suomen hallussa olleille sotavangeille. Leirillä järjestetty Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan suunnittelema ja toteuttama opetustoiminta oli keskeinen tekijä, joka erotti heimosotavankivalistuksen muille sotavangeille suunnatusta valistuksesta. Heimosotavankileirillä harjoitettu opetustoiminta oli sisällöltään propagandistista, sillä se tähtäsi heimovankien suomalaistamiseen.

Aholahden heimosotavankileirillä järjestetty opetustoiminta jäi varsin lyhytaikaiseksi, eivätkä opetustoiminnan tavoitteet ja suunnitelmat toteutuneet sotilashallinnon viranomaisten toivomalla tavalla. Opetustoiminnan järjestämistä hankaloittivat muun muassa sotavankien vaihtelevat suomen kielen taidot ja erot opettavien aineiden pohjatiedoissa. Varsinaisessa opetustoiminnassa ilmenneet haasteet eivät kuitenkaan lopettaneet heimosotavankileirin opetustoimintaa, vaan sitä pyrittiin mukauttamaan heimovankien kehitystason mukaan. Heimosotavankileirin olosuhteet vaikuttivat siihen, miten heimovangit suhtautuivat opetustoimintaan ja saattoivat omaksua opetustoiminnan välittämän viestin. Merkittävin tekijä heimovankileirin opetustoiminnan päättymiselle oli kuitenkin heimosotavankien laajamittainen työvoimakäyttö. Heimovankien työvoimakäytön vuoksi opetustoiminnan parissa olivat helmikuun 1942 lopulta alkaen enää vain leirillä olleet sairaat ja invalidit. Leirin viimeiseksi jäänyt valistusupseeri siirrettiin pois leiriltä marraskuussa 1942, mikä tarkoitti päätapistettä kaikelle ohjatulle valistustoiminnalle leirillä.

Avainsanat: Heimosotavangit, suomensukuiset sotavangit, sotavangit, Itä-Karjala, Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta, Itä-Karjalan suomensukuinen väestö, opetustoiminta, valistus, propaganda, heimosotavangit, jatkosota

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat ja keskeiset käsitteet	6
1.2	Oma tutkimus ja metodologia	8
2	Heimosotavangit Suomen sotavankileirijärjestelmässä ja osana Itä-Karjalan suomensukuista väestöä	12
2.1	Heimosotavangit Suomen sotavankileirijärjestelmässä	12
2.2	Heimosotavangit osana Itä-Karjalan suomensukuista väestöä	15
3	Suomi-tietoa opetustoiminnan avulla	19
3.1	Heimosotavankileirin opetustoiminnan järjestäminen ja suunnitelmat	19
3.2	Suur-Suomen kansalaisia kasvattamassa – valistuksellispropagandistinen opetustoiminta	23
4	Opetustoiminnan haasteet ja ongelmat sekä niiden vaikutus suunnitelmien toteutumiselle	29
4.1	Heimosotavankien taustojen tuomat haasteet opetustoiminnalle	29
4.2	Leirin olosuhteiden ja heimosotavankien työvoimakäytön tuomat haasteet opetustoiminnalle	34
4.3	Opetustoiminnan tavoitteiden toteutuminen ja heimosotavankien vaiheet opetustoiminnan päättymisen jälkeen	38
5	Yhteenveto: Suur-Suomi-haaveiden kukoistus ja kuihtuminen	40
	Lähteet	43
	Liitteet	47
	Liite 1. Käsky sotavankileirin perustamisesta suomen kieltä puhuvia sotavankeja varten, 19.9.1941.	47
	Liite 2. Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (todennäköisesti varhaisempi viikkosuunnitelma valistustyötä varten).	49
	Liite 3. Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (todennäköisesti myöhäisempi viikkosuunnitelma valistustyötä varten).	50

1 Johdanto

”On muistettava, että huomattava osa sotavankejamme ei ole koskaan nähnyt eikä kokenut muuta kuin oloja Neuvosto-Venäjällä. He ovat lapsuudestaan alkaen kasvaneet bolshevikkipropagandan alaisina ja eristettyinä muusta maailmasta, josta eivät tiedä mitään. Bolshevisminvastainen propaganda ja määrätietoinen valistustoiminta heidän keskuudessaan on sentähden mitä kiitollisinta työtä. Tällainen työ suomalaissukuisten sotavankien keskuudessa on sitäpaitsi erikoisen tärkeätä, jotta sen avulla saisimme heistä oikeassa hengessä ajattelevia vastaisen Suur-Suomen kansalaisia.”¹

Sotavankileirien tarkastaja eversti M.H.A Spåre 9.10.1941

Heimosotavangit eli läheisiin suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneet sotavangit olivat Suomen jatkosodan ajan sotavankileirijärjestelmässä erityisryhmä, jonka asema poikkesi edukseen monin tavoin – esimerkiksi näille tarjottu ravinto ja majoitusolosuhteet olivat muille sotavangeille tarjottua parempia, ja heimosotavangit saivat usein erilaisia luottamustehtäviä tai muita erityistehtäviä sotavankileireillä. Merkittävin erottava tekijä heimosotavankien ja muiden sotavankien välillä oli kuitenkin se, että Suomella oli erityinen valistuksellinen tavoite heimosotavankien suhteen – heimosotavangit oli tarkoitus kasvattaa voittoisan sodan päätteeksi Suomeen liitettävän ”vapaaan Itä-Karjalan” kansalaisiksi. Heimosotavangit olivat siis sotavankiryhmä, joka kytkettiin jatkosodan ajan Suomessa erityislaatuilla tavalla sotatavoitteeseen miehitetyn Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen ja alueen suomensukuisten väestön suomalaistamisesta. Osana tämän valistustavoitteen täytäntöönpanoa heimosotavangeille perustettiin 19.9.1941 oma erillinen leiri eli sotavankileiri 21 (Sv.leiri 21) Savonlinnan Aholahden.² Valistustavoitteen keskeisyydestä leirin perustamiselle kertoo jo pelkästään se, että kyseinen tavoite mainitaan suoraan sotavankileiri 21:n perustamiskäskyssä: *”Leirin perustamisen tarkoituksena on kasvattaa leiriin sijoitetuista sotavangeista kelpollisia, lähinnä Itä-Karjalan asuttamiseen käytettäviä Suomen kansalaisia.”*³ Valistus- ja propagandatoimintaa harjoitettiin muillakin sotavankileireillä, mutta Aholahden heimosotavankileirillä harjoitettu valistustoiminta poikkesi laajuudeltaan ja tavoitteiltaan merkittäväällä tavalla muiden sotavankileirien valistustoiminnasta. Keskeisimmän eron heimosotavankileirin ja muiden sotavankileirien valistustoiminnan välille muodosti opetustoiminta, jota harjoitettiin Suomen sotavankileirijärjestelmässä ainoastaan Aholahden leirillä. Tarkastelen tässä kandidaatintutkielmassa Aholahden heimosotavankileirin valistus- ja propagandatoimintaa leirillä harjoitetun opetustoiminnan näkökulmasta.

¹ Koskee: Sv.leirien toimintaa, 9.10.1941. Sotavankien tarkastajan M.H.A. Spåren kokoelma. 1 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat (1940–1944), T-17763, KA.

² Turunen 2005, 32–35, 38–39, 46; Danielsbacka 2016, 181, 187–190.

³ Käsky sotavankileirin perustamisesta suomenkieltä puhuvia sotavangeja varten, 19.9.1941. IKSHA. 9 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1943), T-5682, KA.

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat ja keskeiset käsitteet

Tutkimukseni keskeisin käsite on ”heimosotavanki”. Käsitteen käytön suhteen huomionarvoista on, että se on aikalaiskäsite – heimoaateen hengessä suomensukuisia sotavankeja kutsuttiin nimenomaan ”heimosotavangeiksi” samaan tapaan kuin Itä-Karjalan kansalliseksi määritellyyn väestönosaan kuuluva vasta henkilöstä saatettiin käyttää käsitettä ”heimokansalainen”. Käytän tutkielmassa kuitenkin käsitettä heimosotavanki tai lyhyemmin heimovanki sen ideologisesta värityneisyydestä huolimatta, sillä tämä kuvaa parhaiten läheisiin suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneita sotavankeja, joiden suhteen suomalaisilla viranomaisilla oli erityinen valistuksellinen tavoite.⁴ Heimoaate on niin ikään keskeinen käsite tutkimukseni kannalta: Heimoaateella tarkoitetaan heimosotavankeja pro gradu -tutkielmassaan tutkineen Meri Turusen mukaan kielisukulaisuuteen perustuvaa tunnetta suomensukuisten kansojen historiallisesta yhteydestä.⁵ Käsitteen heimosotavanki lisäksi tutkielmassani esiintyy myös muita aikalaiskäsitteitä, kuten ”vapaa Itä-Karjala” tai ”vapautuva Itä-Karjala”, joita käytettiin heimoaktiivien ja sotilasviranomaisten toimesta verrattain aktiivisesti Itä-Karjalasta kirjoittamisen yhteydessä. Ajatus ”vapautuvasta Itä-Karjalasta” peilaa niin heimoaateeseen kuin viholliskuvaan Neuvostoliitostakin – heimoaktiivien näkemyksen mukaan siis ”heimokansat” ja näiden asuttamat alueet eli Itä-Karjala tuli ”vapauttaa” pahana pidetyn Neuvostoliiton vallan alta. Käytän tutkielmassani aikalaiskäsitteitä lainausmerkeissä tehdäkseen selkeän eron aikalaiskäsitteiden ja nykytutkimuksen käyttämien käsitteiden välille,⁶ mutta toisaalta tämä on myös tutkimuseettinen valinta olla käyttämättä tutkimuskohteen ideologisesti värittyneitä aikalaiskäsitteitä sellaisenaan.⁷ Käsitteen ”heimosotavanki” kohdalla teen kuitenkin poikkeuksen, sillä se esiintyy tutkielmassani erittäin usein.

Tutkielmani kannalta keskeisiä käsitteitä ovat myös valistus ja propaganda, jotka olivat aikalaiskontekstissa suurelta osin päällekkäisiä käsitteitä – Meri Turunen on kiteyttänyt osuvasti, että ”*[v]alistus ja propaganda kulkivat heimosotavankien kasvatustyössä käsi kädessä ja niiden ero lienee tässä kontekstissa ollut hiuksenhieno ellei olematon.*”⁸ Käsitteiden tarkastelu erikseen antaisi siis puutteellisen tai jopa vääristyneen kuvan suomalaisten tavoitteista heimosotavankien suhteen. Täysin päällekkäisinä

⁴ Kaikkien suomensukuisiin kansoihin kuuluvien sotavankien ei katsottu lukeutuvan heimosotavankeihin. Määrittelen aikalaiskäsitettä ”heimosotavanki” tarkemmin alaluvussa 2.1.

⁵ Turunen 2005, 24.

⁶ Historiantutkimuksen lähtökohtiin kuuluu, että historiantutkijan käytössä on väistämättä monen tasoisia käsitteitä (Vuolanto 2007, 310.) – historiantutkijan tulee erotella eri tasoiset käsitteet toisistaan yhtäältä välittämättä todenmukaisen kuvan aikalaiskohteesta ja toisaalta tehdäkseen siitä ymmärrettävän aikalaisilleen. Todenmukaisen kuvan välittäminen tutkimuskohteesta ja tutkimuskohteen ymmärrettäväksi tekeminen tutkijan omille aikalaisille kuuluvat Jorma Kalelan mukaan historiantutkijan perusvelvollisuuksiin (Kalela 2000, 240–247).

⁷ Liisa Vuonokari-Bomströmin mukaan esimerkiksi eettisesti ongelmallisia ovat käsitteet ”kansallinen” ja ”epäkansallinen”, joita Itä-Karjalan sotilashallinnossa käytettiin kuvaamaan suomensukuista ja ei-suomensukuista väestöä, ja jotka Vuonokari-Bomströmin mukaan toistavat aikansa rotuteoreettisia ajattelumalleja. Tämän lisäksi Vuonokari-Bomströmin mukaan ne sisältävät ajatuksen siitä, että ”epäkansallinen” on negatiivinen ja ”kansallinen” positiivinen ominaisuus. Kirjoitan Vuonokari-Bomströmin linjan mukaisesti kansalliseksi ja epäkansalliseksi määritellyistä väestöstä. (Vuonokari-Bomström 2024, 24–25.)

⁸ Turunen 2005, 41.

käsitteitä ei kuitenkaan Turusen mukaan aina nähty⁹ – esimerkiksi heimosotavankileirillä toiminut valistusupseeri M. Saransaari luonnehti heimovankien kasvatustoimintaa seuraavasti tehden selkeän eron valistuksen ja propagandan välille: ”Valistustehtävissä leirille komennettujen tehtävänä siis oli kasvat-
taa heimoveljistä kansallisesti ajattelevia – tulevan Suur-Suomen kansalaisia. Mikään suoranainen
propagandamethodi ei voinut tuossa työssä tulla kysymykseen.”¹⁰ Saransaaren kuvauksessa sanalla pro-
paganda on selkeästi negatiivinen konnotaatio – tämä ei ollut harvinainen näkemys, sillä propaganda
sanana oli saanut negatiivisen kaiun 1940-luvun vaihteessa.¹¹ Yleisimmin propaganda voidaan määri-
tellä tietoisesti yritykseksi pyrkiä vaikuttamaan propagandan kohteena olevan yksilön tai ryhmän mie-
lipiteisiin, ajatuksiin tai toimintaan tiettyjen, propagandan tekijän kannalta edullisten päämäärien saa-
vuttamiseksi.¹² Käsite valistus puolestaan läheni heimosotavankivalistuksen kontekstissa käsitteen pro-
paganda ohella käsitteitä kasvatusta ja opetus. Tulkitsemisen kuitenkin käsitteiden valistus ja propaganda vä-
lisen sävyeron syntyvän siitä, että valistuksen kohteena olevan toivottiin sisäistävän haluttu tietosi-
säältö, kun propagandassa riitti, että kohde omaksuu halutun näkemyksen. Heimosotavankileirillä har-
joitettu opetustoiminta oli yksi leirillä harjoitetuista valistuskeinoista – valistuksen ja propagandan
päällekkäisyys taas muodostuu siitä, että leirin valistustoiminta oli sisällöltään propagandistista.¹³

Ajallisesta ja paikallisesta kontekstista riippumatta toiseuttaminen ja viholliskuvat ovat olennainen osa
propagandaa: Jatkosodan Suomessa tämä kulminoitui viholliskuvaan Neuvostoliitosta ja venäläisistä,
ja se sai kansankielisen ilmauksen ”ryssäviha”. Venäläisvihalla oli niin Suomessa kuin Euroopassakin
pitkät perinteet. Suomalainen jatkosodan aikainen viholliskuva venäläisistä pohjautui jo 1500-luvun
loppupuoliskolta perua olevaan eurooppalaiseen russofobiaan, joka esitti venäläiset väkivaltaisina, pe-
tollisina, kesyttöminä, ruokottomina ja eläimellisinä – bolševikkien vallankumouksen ja valtaannou-
sun myötä 1920-luvun vaihteessa suomalainen venäläisviha sai uuden piirteen, antikommunismien –

⁹ Turunen 2005, 41.

¹⁰ Valistusupseerina Sv. leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 1. IKSHA. 12 Ylei-
nen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹¹ Syyksi propaganda-sanan muutokselle neutraalista negatiiviseksi käsitteeksi on ehdotettu muun muassa Neu-
vostoliiton talvisodan aikana harjoittamaa sotapropagandaa, joka oli paitsi runsasta, myös erittäin karkeaa ja tö-
keröä. Propaganda-käsitteen negatiivisesta kaiusta omiaan kertoo myös se, että sana propaganda hävisi propa-
gandaorganisaatioiden nimistä – olihan Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosastonkin alaisuudessa ni-
menomaan tiedotusosasto, ei propagandaosasto. Paradoksaalisesti sensuuri oli kuitenkin koventunut talvi- ja
jatkosodan välillä. (Kivioja et al. 2015, 66–67, 173–174; Pilke 2012, 21–23.) Propagandan ja sensuurin tiukentu-
miseen talvi- ja jatkosodan välillä vaikutti puolestaan ratkaisevasti se, että jatkosodassa Suomi oli hyökkäävä
osapuoli, kun taas talvisota oli ollut puolustussotaa – näin ollen hyökkäyssotaa ja päätöstä ylittää vanha valtion-
raja heinäkuussa 1941 tuli propagandan keinoin perustella kansalaisille huomattavasti syvällisemmin kuin talvi-
sotaa (Kirves 2008, 17).

¹² Kleemola 2016, 36.

¹³ Tarkastelen muita leirillä harjoitettuja valistustoiminnan muotoja ja niiden suhdetta opetustoimintaan luvussa
3.2.

etenkin oikeistolaisille piireille kommunistinen Neuvostoliitto edusti ideologista vihollista.¹⁴ Venäläisiin liitettiin negatiivisia, epämiellyttäviä ja inhoa aiheuttavia ominaisuuksia, kun taas itseensä suomalaiset liittivät positiivisia ominaisuuksia, kuten siisteyden, oikeudenmukaisuuden, järjestelmällisyyden, sisun, työteliäisyyden, vaatimattomuuden, huumorin ja hyvän taistelukunnon. Toiseuttaminen on siis ennen kaikkea keino luoda omaa identiteettiä – toiseen liitetään ne ominaisuudet, joita omassa yhteisössä tai itsessä ei haluta nähdä. Vihollinen taas on Olli Kleemolan mukaan toisen äärimmäinen muoto. Heimosotavankien ja Itä-Karjalan suomensukuisen väestön suhteen olennaista on ymmärtää, etteivät suomalaiset tarkastelleet heitä ”toisina” samalla tavoin kuin venäläisiä: Suomen sotatavoitteina oli valloitetun alueen liittäminen osaksi Suomea ja Itä-Karjalan suomensukuisen väestön suomalaistaminen – suomalaisessa propagandassa Itä-Karjalaa käsiteltiin nimenomaan suomalaisena alueena ja itäkarjalaisia tämän suomalaisalueen tulevana kansalaisina.¹⁵ Tämä pyrittiin tekemään myös selväksi ”heimokansalaisille” itselleen, tähtäsihän valistus näiden suomalaistamiseen.

1.2 Oma tutkimus ja metodologia

Tutkimukseni tavoitteena on tuottaa uutta ja nykytutkimuksen ymmärrystä syventävää tutkimustietoa heimosotavangeista, ja erityisesti heille suunnatusta opetustoiminnasta. Tutkimusaiheeni on hedelmällinen, sillä sekä heimosotavangeille että yleisesti sotavangeille suunnattua valistus- ja propagandatoimintaa (mukaan lukien heimosotavankileirin opetustoimintaa) on tutkittu varsin vähän – heimosotavangit ylipäättään on aihe, jota aiemmassa tutkimuksessa on lähinnä vain lyhyesti sivuttu: Tutkielmani kannalta erityisen merkittävä teos on Meri Turusen pro gradu -tutkielma *"Mikäs ryssä sinä olet joka suomea puhut?": Suomensukuiset sotavangit Suomen sotilasviranomaisten suunnitelmissa ja kotirintaman arjessa vuosina 1941–1944* (2005), joka on toistaiseksi ainoa vähintään gradutasolle yltävä heimosotavangeja käsittelevä teos. Turunen tarkastelee tutkielmassaan jonkin verran heimosotavankihin kohdistettua valistus- ja propagandatoimintaa: Aiheen käsittely jää kuitenkin tutkielmassa varsin pintapuoleiseksi siihen nähden, miten paljon valistusnäkökohdat määrittivät heimosotavankien asemaa Suomen sotavankileirijärjestelmässä. Erityisen merkittävä tutkielmalleni on myös Antti Laineen teos *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944* (1982), joka on julkaisustaan lähtien ollut merkittävä Itä-Karjalan tutkimuksen perusteos, johon kaikki aiheen myöhempi tutkimus pohjautuu, ja jonka perusoletuksia ei ole pyritty myöhemmin tutkimuksessa kiistämään.¹⁶ Laine käsittelee teoksessaan laajasti suomalaista jatkosodan ajan miehi-

¹⁴ Kuvaavaa on, että sisällissodan valkoinen osapuoli koki vuoden 1918 keväällä taistelevansa ei paitsi suomalaisista punakaartia vastaan, vaan koko länsimaisen sivistyksen puolesta. Vastakkain asetettiin niin ”saastainen” venäläisyys ja ”puhdas” suomalaisuus kuin työväestö ja porvaristokin. (Danielsbacka 2016, 39.)

¹⁵ Danielsbacka 2016, 37–40; Turunen 2005, 27–29; Kleemola 2016, 35–36.

¹⁶ Vuonokari-Bomström 2024, 33. Liisa Vuonokari-Bomströmin mukaan myöhempi tutkimus on kylläkin laajentanut monia Antti Laineen käsittelemiä aiheita ja korjannut joitakin epätarkkuuksia, vaikkei Laineen tutkimuksen perusoletuksia olekaan pyritty kiistämään.

tyshallintoa Itä-Karjalassa, mutta sivuaa teoksessaan myös heimosotavankeja ja näille kohdistettua valistus- ja propagandatoimintaa. Koska heimosotavangit ovat olleet Meri Turusen pro gradu -tutkielmaa lukuun ottamatta vain sivujuonteena niin aiemmassa Itä-Karjalaa koskevassa tutkimuksessa kuin sotavankitutkimuksessakin, koen aiheen tutkimisen tärkeäksi Suomen jatkosodan aikaisista toimista niin miehitetyssä Itä-Karjalassa kuin sotavankipolitiikassakin muodostuvan kokonaiskuvan kannalta.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: Millaista Aholahden heimosotavankileirillä harjoitettu opetustoiminta oli sekä millaisia olivat sen tavoitteet ja suunnitelmat? Millaisia haasteita ja ongelmia opetustoiminnassa ja sen järjestämismahdollisuuksissa ilmeni sekä miten opetustoiminnan tavoitteet ja suunnitelmat toteutuivat? Miten heimosotavankileirin opetustoiminta muuttui ajan kuluessa, ja mitkä syyt johtivat lopulta sen päättymiseen? Keskityn käsittelemään tässä tutkielmassa nimenomaan opetustoimintaa, jota Aholahden heimosotavankileirillä harjoitettiin – koko leirillä toteutetun valistus- ja propagandatoiminnan käsittely olisi liian suuri kokonaisuus käsiteltäväksi kattavasti kandidaatintutkielmassa. Juuri opetustoiminta oli leirillä harjoitetuista valistustoiminnan muodoista merkittävin, sillä se perustui Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan (ItäKarSE) alaisen koulutoimiston laatimiin järjestelmällisiin valistussuunnitelmiin, ja sitä toteutettiin valistusupseerien johdolla näiden suunnitelmien mukaan.¹⁷ Muut leirillä harjoitetut valistustoiminnan muodot osaltaan kytkeytyivät näihin suunnitelmiin, minkä vuoksi käsittelen opetustoiminnan ohella myös niitä jonkin verran, jotta tutkimuksestani välittyy totuudenmukainen ja kokonaisvaltainen kuva heimosotavankileirillä harjoitetusta valistustoiminnasta. Keskityn arvioimaan tässä tutkielmassa opetustoiminnan tavoitteita, suunnitelmia ja niiden toteutumista sekä opetustoiminnassa ilmenneitä haasteita – varsinaiseen opetustoiminnan sisältöön en sen sijaan pureudu kovin tarkasti, sillä käyttämäni lähdeaineisto kertoo vain hyvin pintapuolisesti opetustoiminnan sisällöstä.

Oma tutkimukseni perustuu historian tutkimuksellisen päättelyn menetelmään, jota poliittisen historian professori Jorma Kalela käsittelee teoksessaan *Historiantutkimus ja historia* (2000): Menetelmä perustuu kvalitatiiviseen eli laadulliseen päättelyyn, jonka tavoitteena on tietyn menneen ajan kehityskulun, ilmiön, toimijan tai vastaavan ja näiden kontekstin ymmärrettäväksi tekeminen oman aikamme kontekstissa. Kalelan näkemyksen mukaan historian tutkimuksen ydin koostuu niiden väitteiden ja tulkin-
tojen kestävyuden arvioimisesta, joita on esitetty historian ilmiöiden välisistä yhteyksistä – historian tutkimus on siis aina jo olemassa olevan historiatiedon kriittistä arvioimista. Jorma Kalelan mukaan historiantutkijan työssä yhdistyy kaksi eettistä velvoitetta, joiden välillä vallitsee pysyvä jännite – yhtäältä historioitsijan on tehtävä oikeutta tutkimuskohteelleen ja tutkimuksensa kohteena oleville ihmi-

¹⁷ Turunen 2005, 41–42.

sille, mutta toisaalta historioitsijan on myös tehtävä tutkimuskohde ymmärrettäväksi omille aikalaisilleen.¹⁸ Olen pyrkinyt tutkielmassa sekä luomaan kattavan ja todenmukaisen kuvan Aholahdella harjoitetusta opetustoiminnasta eli tekemään oikeutta tutkimuskohteelleni ja tutkimuskohteeni aikalaisille, että kuvaamaan heimosotavankileirin opetustoimintaa selkeästi, todenmukaisesti ja ymmärrettävästi tämän ajan kontekstissa. Keskeisessä roolissa tutkielmassani ovat historian tutkimuksen perusmenetelmät, joihin voi Mirrka Danielsbackan, Matti Hannikaisen ja Tuomas Teporan mukaan pitää lähdekritiikkiä, tutkimuskohteen kontekstualisointia ja kirjoitusprosessin aikana tapahtuvaa hermeneuttista päättelyä.¹⁹ Käyttämäni historian tutkimuksellisen päättelyn menetelmään voi katsoa olevan yksi näistä historian tutkimuksen perusmenetelmistä – historian tutkimuksellisen päättelyn menetelmä perustuu viime kädessä hermeneuttiseen päättelyyn. Kontekstualisointi eli ilmiön ymmärrettäväksi tekeminen osana tutkittavan aikakauden yhteiskuntaa ja kulttuuria sekä lähdekritiikki eli lähteiden ja niiden syntyyn vaikuttaneiden tekijöiden kriittinen arviointi²⁰ ovat puolestaan osa historian ilmiöiden ja niiden välisten suhteiden arviointia: kontekstualisointi ja lähdekritiikki siis vaativat toteutuakseen päättelyä.

Heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminta kuului niihin historian ”pimeisiin kohtiin”, josta on säilynyt lähdeaineistoa hyvin rajallisesti – tämä on suurelta osin seurausta siitä asiakirjojen tuhoutumisesta ja tarkoituksenmukaisesta tuhoamisesta, mikä tapahtui jatkosodan lopulla suomalaisten jouduttua ensin jättämään Itä-Karjalan ja myöhemmin myöntymään tappiolliseen rauhansopimukseen Neuvostoliiton ehdoilla. Etenkin arkaluontoiset asiakirjat – joihin kuului esimerkiksi Itä-Karjalan suomensukuisten väestön, mukaan lukien heimosotavankien, suomalaistamispyrkimykset – pyrittiin tarkoituksenmukaisesti tuhoamaan.²¹ Suoranaisesti heimosotavankien valistustoiminnasta Aholahden leirillä kertovaa aineistoa on lopulta säilynyt varsin niukasti – Aholahden heimosotavankileirin valistus- ja opetustoiminta on siis toisin sanottuna lähdeaineiston rajallisuuden vuoksi aihealue, joka vaatii erityisen paljon historian tutkimuksellista päättelyä, lähdekritiikkiä ja kontekstualisointia. Huomionarvoista tutkimusaiheeni kannalta on lisäksi, että sotavankien ja sotavankien valistustoimintaa koskeva arkistoaineisto on pirstaleista eli parhaan mahdollisen lopputuloksen saavuttaakseni minun on täytynyt yhdistellä tiedonmurusia monista eri lähteistä. Tutkielmani perustuu Kansallisarkiston kokoelmiin kuuluvaan arkistoaineistoon. Tutkielmani merkittävimpiin lähteisiin lukeutuu Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosaston alaisen koulutoimiston toimintakertomukset vuosilta 1941–1942²² – huomionarvoista kuitenkin on, että niissä kuvaillaan heimosotavankivalistusta usein varsin pintapuolisesti

¹⁸ Kalela 2000, 46, 71, 240–247.

¹⁹ Danielsbacka et al. 2022, 14.

²⁰ Ibid., 15.

²¹ Turunen 2005, 14; Pilke 2005, 19–20. Meri Turusen mukaan Sota-arkiston (liitettiin myöhemmin vuoden 2008 alussa osaksi Kansallisarkistoa) arkistoluetteloon merkittynä ollut heimosotavankileiriä koskeva materiaali oli esimerkiksi merkitty kadonneeksi.

²² Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomukset. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuorisotyötoimisto (1941–1941), 25567, KA; Koulutoimiston toimintakertomukset. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA.

ja yltäosaisesti. Toinen tärkeä heimosotavankileirin opetustoimintaa kuvaavista säilyneistä lähdeaineistoista on viikkosuunnitelmat heimosotavankileirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä.²³ Lisäksi merkittävässä roolissa tutkielmassani on valistusupseerina Aholahden leirillä toimineen M. Saransaaren laatima raportti tekemistään havainnoista leirillä.²⁴ Saransaari muun muassa erittelee raportissa valistustyössään tekemiä havaintoja heimosotavankien kehitystasosta ja siihen vaikuttavista tekijöistä, minkä vuoksi raportti soveltuu erityisen hyvin valistustyössä ilmenneiden haasteiden analysointiin.

Lähdeaineiston jättämiä aukkoja olen täydentänyt historian tutkimuksellisen päättelyn avulla Itä-Karjalan valistustoiminnasta kertovalla aineistolla ja tutkimuskirjallisuudella. Huomionarvoista on, että heimosotavankien valistustyö oli samoissa käsissä kuin muukin Itä-Karjalan suomensukuiseen väestölle kohdistettu valistus- ja kasvatustyö, olivathan heimosotavankileirin valistussuunnitelmat Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan koulutoimiston laatimia. Olen siksi tutkielmassani kontekstualisoinut heimosotavankileirillä harjoitetun opetus- ja valistustoiminnan osaksi Itä-Karjalan suomensukuiselle väestölle suunnattua valistustoimintaa. Käyttämäni aineistoon olen soveltanut kontekstualisoinnin lisäksi lähdekritiikkiä – huomionarvoista on, että käyttämäni aineistot ovat syntyneet aikalaisten toiminnan tuloksena eli niissä on paikoitellen vääristymiä, asiavirheitä ja tunnepitoisia tai aatteellisia ilmauksia.²⁵ Niin heimoaate kuin jatkosodan aikaiset viholliskuvat Neuvostoliitostakin heijastuivat monin paikoin sotilashallintoesikunnan asiakirjoihin. Huomionarvoista asiakirjojen tarkastelun kannalta on, että monet Itä-Karjalan sotilashallinnon valistusosastossa ja sen alaosastoissa toimineista viranomaisista olivat olleet aktiivisia heimoharrastajia jo ennen sotaa.²⁶ Sotilashallinnon viranomaiset saattoivat myös paikoitellen kaunistella työnsä tuloksia, minkä vuoksi etenkin valistustoiminnan tulosten arvioinnin suhteen on oltava lähdekriittinen.²⁷

²³ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liitteet 2 ja 3.

²⁴ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

²⁵ Turunen 2005, 14; Laine 1982, 204–205; Vuonokari-Bomström 2024, 19.

²⁶ Laine 1982, 86–91. Käsittelen heimoaktiivien asemaa sotilashallinnossa tarkemmin luvussa 2.2.

²⁷ Pilke 2017, 19.

2 Heimosotavangit Suomen sotavankileirijärjestelmässä ja osana Itä-Karjalan suomensukuista väestöä

Heimosotavangit olivat Suomen sotavankileirijärjestelmässä erityisryhmä, jonka asemaa määrittä eräänlainen dualismi: yhtäältä he olivat erityisoikeuksistaan huolimatta sotavangin asemassa siinä missä muutkin sotavangit, mutta toisaalta heimovangit nähtiin osana miehitetyn Itä-Karjalan suomensukuista väestöä, joka oli määrä kasvattaa tulevan Suur-Suomen kansalaisiksi. Pureudun tässä luvussa heimosotavankien erityisasemaan erikseen osana näitä molempia ryhmiä.

2.1 Heimosotavangit Suomen sotavankileirijärjestelmässä

Suomi sai jatkosodan aikana yhteensä noin 67 000 neuvostosotavankia, ja vankileirejä Suomessa sekä maan Neuvostoliitolta valtaamalla alueilla toimi jatkosodan aikana yhteensä 51.²⁸ Sotavankien suuri enemmistö eli 67 % oli isovenäläisiä²⁹ eli Neuvostoliiton etniseen enemmistöön kuuluvia sotavankeja, mutta maan sotavankileirijärjestelmässä oli edustettuna kymmeniä muitakin kansallisuuksia. Heimosotavangit olivat Suomen sotavankileirijärjestelmässä verrattain pieni ryhmä, jonka kokonaisuus kaikista sotavangeista oli Meri Turusen mukaan vain noin 6 %, mikä tarkoittaa Suomella olleen reilut 3 500 heimosotavankia.³⁰ Vähemmistökansallisuuksista heimosotavangit olivat ainoa ryhmä, jolle perustettiin oma erillinen leiri syyskuussa 1941, vaikka ohjesääntönä olikin, että Suomelle myötämIELISIIN vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat sotavangit³¹ oli pidettävä venäläisistä sotavangeista erillään sotavankileireillä. Jaottelulla pyrittiin yhtäältä ehkäisemään kansallisuuksien välisiä konflikteja, joita eri kansallisuuksiin kuuluvien välille saattaisi syntyä herkemmin kuin samaan kansallisuuteen kuuluvien välille sekä toisaalta edesauttamaan sitä, että vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat sotavangit kertoisivat vapaammin asioita kotimaastaan eli Neuvostoliitosta.³² Edellä mainitut syyt vaikuttivat osaltaan myös heimosotavankileirin perustamiseen muista leireistä erilliseksi leiriksi, vaikka merkittäv in yksittäinen motiivi erillisen heimovankileirin perustamiselle liittyikin vankien kasvatustyöhön.³³

²⁸ Roiko-Jokela 2004, 123; Danielsbacka 2016, 9; Suolahti 2017; 31. Tutkijoiden arviot sotavankien kokonaismäärästä vaihtelevat jonkin verran: esimerkiksi Lars Westerlundin mukaan sotavankeja oli noin 64 000. (Westerlund 2008b, 17–18.)

²⁹ Tarkoitan tästedes venäläisistä sotavangeista kirjoittaessani nimenomaan etnisesti isovenäläisiä sotavankeja.

³⁰ Suolahti 2017, 32; Turunen 2005, 22. Mirkka Danielsbacka puolestaan kirjoittaa luvun olevan 3 000, mutta toteaa kokonaismäärän olevan hieman isompi, sillä noin tuhat heimosotavankia palveli Suomen armeijassa ja heidät poistettiin siksi sotavankiluettelosta vuoden 1943 aikana (Danielsbacka 2016, 182).

³¹ Suomelle myötämIELISIIN vähemmistökansallisuuksiin kuuluvilla sotavangeilla tarkoitettiin suomensukuisten sotavankien lisäksi muun muassa ukrainalaisia ja valkovenäläisiä (P.M., N:o 4. Sotavankileirien tarkastuksissa tehtyjen havaintojen johdosta, 28.7.1941. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset [1941–1942], Sk-2537, KA).

³² Danielsbacka 2016, 51, 67–68; Turunen 2005, 20; Roiko-Jokela 2004, 21, 204–205.

³³ Turunen 2005, 33–35, 90; Myllymäki 2013, 35–36; Danielsbacka 2016, 183–187. Huomionarvoista on, että tutkijat ovat painottaneet eri tavoin leirin perustamiseen vaikuttavien syiden merkitystä: Meri Turunen kirjoittaa tärkeimpien tekijöiden olleen sekä heimosotavankien sotilaallinen käyttö että Itä-Karjalan asuttamiseen tähdän-

Suomen tapa jaotella sotavankeja kansallisuuksittain ei ollut erityislaatuinen, vaan sotavankien jaottelu kansallisuuden ja aseman perusteella oli yleinen käytäntö niin ensimmäisen kuin toisenkin maailmansodan sotijamaissa. Lisäksi tavanomaista molempien maailmansotien aikana oli, että sotavangin kansallisuus ja asema vaikuttivat tämän kohteluun: Esimerkiksi keisarillinen Saksa pyrki ensimmäisen maailmansodan aikana voittamaan virolaiset sotavangit puolelleen ja tekemään heistä myötämielisiä saksalaisille ja Saksalle propagandan ja erityiskohtelun avulla, minkä vuoksi nämä oli eroteltu muista sotavangeista omille leireilleen.³⁴ Toisen maailmansodan aikana Saksassa noudatettiin yksityiskohdasta kansallisuusjaottelua, mikä oli osaltaan esikuva myös Suomen sotavankileirijärjestelmän kansallisuusjaottelulle.³⁵ Huomionarvoista kuitenkin on, että Suomen ja Saksan sotavankipolitiikassa ja sotavankien kohtelussa oli kuitenkin selkeä ero – Saksa muun muassa järjestelmällisesti erotteli ja teloitti neuvostosotavangeista komissaarit ja turvallisuuspalvelu GPU:n edustajat Hitlerin antaman komissariäskyn nojalla.³⁶ Suomessakin poliittiseksi luokitellut sotavangit eroteltiin muista, mutta teloittamisen sijaan nämä sijoitettiin omalle leirilleen eli sotavankileiri 3:een.³⁷ Mirkka Danielsbacka kuvaa osuvasti sotavangin kansallisuuden ja poliittisuuden vaikuttaneen tämän kohteluun Saksassa avoimesti, kun taas Suomessa sotavangin poliittisuus ja kansallisuus vaikuttivat tämän kohteluun lievemmin ja piilotellummin.³⁸

Heimosotavangit olivat Suomen sotavankileirijärjestelmässä ryhmä, johon liitettiin niin etnisiä, kielellisiä kuin poliittisiakin vaatimuksia: Heimosotavankileirin perustamiskäskyssä leirille siirrettävät vangit eli siis heimosotavangit määriteltiin seuraavasti:

”Perustettavaan leiriin on sijoitettava paitsi joukkojen lähettämät myös muissa sotavankileireissä jo olevat Itä-Karjalasta, Inkeristä, Vepsäläisalueelta, Viroota sekä Tverin ja Novgorodin alueelta olevat suomenkieltä hyvin tai auttavasti puhuvat sotavangit. Näihin ei kuitenkaan

nyt päämäärä, kun taas Mirkka Danielsbacka painottaa kasvatustavoitteen olleen painavin syy heimosotavankileirin perustamiselle. Katson Danielsbackan tavoin kasvatustavoitteen olleen merkittävin syy erillisen heimosotavankileirin perustamiselle.

³⁴ Kuldkepp 2022, 227–247; Stauer 2014, 169.

³⁵ Danielsbacka 2016, 70; Turunen 2005, 90. Suurelta osin tähän vaikutti Danielsbackan mukaan se, että maat taistelivat yhteistä vihollista eli Neuvostoliittoa vastaan, jolloin Suomen saamat sotavangit ja Saksan itärintamalta saamat sotavangit luonnollisesti kuuluivat samoihin kansallisuuksiin.

³⁶ Suolahti 2017, 77.

³⁷ Ibid., 213–214.

³⁸ Danielsbacka 2016, 70. Sotavankien eriarvoinen kohtelu niin Saksassa kuin Suomessa näkyi myös sotavankien kuolleisuusluvuissa: Siinä missä neuvostosotavankien keskimääräinen kuolleisuus Suomen sotavankileirijärjestelmässä oli noin 30 % luokkaa, (Westerlund 2009, 135–137; Westerlund 2008a, 293.) Aholahden heimosotavankileirin kuolleisuusluku oli vain noin prosentin luokkaa. (Turunen 2005, 94.) Heimosotavankien moninkertaisesti keskivertoa alhaisempi kuolleisuusluku on konkreettinen osoitus siitä, että sotavankeja kohdeltiin Suomen sotavankileirijärjestelmässä eriarvoisesti, ja että tällä kohtelulla oli ratkaiseva vaikutus sotavangin selviytymiselle Suomen sotavankileirijärjestelmässä.

lueta mordvalaisia, tseremissejä eikä muita sellaisia suomensukuisia, jotka eivät kuulu pohjoismaisiin rotuihin; ei myöskään politrukkeja, kommunistisen puolueen johtohenkilöitä eikä Suomessa syntyneitä Venäjälle muuttaneita suomalaisia.”³⁹

Keskeistä siis on, että kaikkien suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneiden sotavankien ei katsottu kuuluvan heimosotavankeihin, vaan suomensukuiset kansallisuudet jaoteltiin läheisiin ja kaukaisiin suomensukuisiin, joista vain läheisten suomensukuisten katsottiin olevan heimosotavankeja.⁴⁰ Tämä siis tarkoittaa ei paitsi sitä, että kaukaisia suomensukuisia ei siirretty Aholahden heimosotavankileirille, vaan myös sitä, että näille ei kohdistettu valistustoimintaa samalla tavoin kuin läheisille suomensukuisille heimosotavangeille eli näitä ei siis liitetty osaksi kasvatussuunnitelmaa. Ida Suolahden mukaan kieli oli kuitenkin ”heimokansalaisuutta” merkittävämpi tekijä suomalaisviranomaisten näkökulmasta: tämän vuoksi etäisempiä sukukieliä puhuneet sotavangit, kuten mordvalaiset, jäivät heimosotavankien ulkopuolelle.⁴¹ Suolahden näkemys on osuva – määriteltiin jo perustamiskäskyssä Aholahden leirin olevan sotavankileiri hyvin tai auttavasti suomen kieltä puhuneille sotavangeille. Suomen kielen taito oli myös välttämätöntä sille, että vangeille voitiin järjestää suomen kielellä opetus- ja valistustoimintaa – juuri valistusnäkökohtien keskeisyys heimosotavankipolitiikassa on selittävä tekijä sille, miksi kielitaidosta muodostui jopa tärkeämpi tekijä kuin kansallisuudesta. Upseerit ja poliittinen henkilöstö taas tuli jatkuvasti pitää muista sotavangeista erillään, minkä vuoksi näille perustettiin omat leirit heti sodan alussa. Suomensukuisia sotavankeja olikin sijoitettuna siksi koko jatkosodan ajan muilla leireillä, esimerkiksi poliittisille sotavangeille tarkoitettuna sotavankileiri 3:lla. Vaikka heimosotavangit pyrittiinkin keskittämään kurittomia ja poliittisina pidettyjä vankeja lukuun ottamatta Aholahden heimosotavankileirille, heimosotavankeja oli sijoitettuna koko jatkosodan ajan myös muilla leireillä esimerkiksi erilaisiin erityistehtäviin, kuten tulkin tai leirivanhimman tehtäviin – heimosotavangit saivat siis osakseen erityisoikeuksia Suomen sotavankileirijärjestelmässä huolimatta siitä, sijoitettiin näitä heimosotavankileirille vai ei.⁴²

Heimosotavankien erityisasema Suomen sotavankileirijärjestelmässä muodostui monesta eri tekijästä, sillä heimovangit saivat osakseen monia etuja, joita tavanomaiset neuvostosotavangit eivät saaneet:

³⁹ Käsky sotavankileirin perustamisesta suomenkieltä puhuvia sotavankeja varten, 19.9.1941. IKSHA. 9 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1943), T-5682, KA.

⁴⁰ Suomella oli jatkosodan aikana käytössä 89 kansallisuutta kattanut kotijoukkojen esikunnan painattama vähemmistökansallisuusjaottelukaavake (Danielsbacka 2016, 66–67). Kyseisessä kaaviossa suomalaisugrilaiset kansallisuudet oli jaettu ryhmiin I ja II, joista ryhmään I kuuluneet kansallisuudet olivat kaukaisempia suomensukuisia kansallisuuksia, kun taas ryhmään II kuuluivat läheisemmät suomensukuiset kansat eli siis heimosotavangit (Vähemmistökansallisuusjaottelu lokakuun 31 p:nä 1943, 30.6.1944. Esikunnan hallinnollinen toimisto, Laatokan puolustus. 8 Salainen kirjeenvaihto [1941–1944], T-7800, KA. Liite 4).

⁴¹ Suolahti 2017, 32.

⁴² Suolahti 2017, 77. Danielsbacka 2016, 187–190; Turunen 2005, 92–93; Haapanen 2019, 76; Roiko-Jokela 2004, 25–26.

Heimosotavankien majoitus oli muun muassa muiden sotavankien majoitusta tilavampi. Heimosotavankien vaatetus poikkesi niin ikään edukseen muista sotavangeista eli heimosotavangit saivat yleisesti muita sotavankeja siistimmät vaatteet. Heimosotavangit merkittiin lisäksi poikkeavasti ”heimokansalainen”-käsivarsinauhoilla, kun sotavankien sotilaspuvut merkittiin tavanomaisesti näkyvästi selkämykseen maalatulla yleisellä sotavankitunnuksella (V-kirjain). Myös heimosotavangeille tarjottu ravinto oli niin määrällisesti kuin laadullisestikin muiden sotavankien muonaa parempaa. Esimerkiksi kaikkein pienintä muona-annosta eli työtä tekemättömille sotavangeille tarkoitettua A-annosta ei annettu heimosotavangeille, vaan kaikki tarjotut annokset olivat joko työtä tekeville tarkoitettuja B-annoksia (2389 kaloria) tai raskasta työtä tekeville tarkoitettuja C-annoksia (2800 kaloria).⁴³ Elintarviketilanteen parantuessa sodan myötä heimosotavankien muona-annoksia korotettiin kahteen otteeseen, ensin marraskuussa 1941 ja sitten heinäkuussa 1942, jolloin kaikille Suomen sotavankimuodostelmissa oleville heimosotavangeille alettiin antaa C-muona-annosta. Huomionarvoista on, että vaikka heimosotavankien leiriolosuhteisiin kiinnitettiin enemmän huomiota kuin muiden sotavankien vastaaviin, monet heimosotavangit olivat etenkin jatkosodan ensimmäisenä talvena leirillä nääntyneitä ja alakuloisia, minkä lisäksi nämä yleisesti pitivät tarjottua muonaa kehnona. Vankien kunto ja mielialat kuitenkin alkoivat kuitenkin parantua alkuvuodesta 1942, kun vankien muona-annoskokoja suurennettiin ja näiden kohteluun alettiin kiinnittää entistä enemmän huomiota.⁴⁴ Huomionarvoista on, että vankien kohtelu kiinnittyi heimosotavankileirillä myös leirin valistustavoitteeseen.⁴⁵ suomalaisviranomaiset ymmärsivät heimosotavankien olevan vastaanottavaisempia valistustyölle paremmin ravittuina ja huollettuna.

2.2 Heimosotavangit osana Itä-Karjalan suomensukuista väestöä

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa ja etenkin sen valistusosastossa toimi useita heimoaktiiveja, etenkin Akateemisen Karjala-Seuran jäseniä: Valistusosaston päälliköksi nimitettiin sodan alussa AKS-aktiivi Vilho Helanen, joka oli muun muassa toiminut seuran puheenjohtajana kahteen otteeseen 1920- ja 1930-luvuilla. Valistusosaston alaisen Koulu- ja nuorisotyötoimiston (myöhemmin koulutoimisto) päällikkönä taas toimi AKS:läinen Vilho Timonen. Selvää on, että suurelta osin AKS:läisten hallussa olleen valistusosaston ja sen alaosastojen asema sotilashallinnossa oli keskeinen – olihan miehityspolitiikan perimmäisenä tavoitteena alueen suomalaistaminen ja liittäminen osaksi Suomea. AKS:läisten asema sotilashallinnossa ja etenkin sen valistus- ja tiedotustoiminnassa antoi seuralle

⁴³ Huomionarvoista sotavankien muona-annoskokojen tarkastelun kannalta on, että niiden koot vaihtelivat jonkin verran sodan aikana – esimerkiksi muona-annos B:n koko vaihteli 2 400 ja 2 500 kilokalorin välillä (Myllymäki 2013, 80). Sotavankien kohtelun yleisesti parantuessa sodan kuluessa A-annoksen käytöstä luovuttiin kokonaan kesäkuussa 1943 (Roiko-Jokela 2004, 49). Muona-annosten korottaminen elintarviketilanteen parantuessa ei siis ollut vain heimosotavankien erityisoikeus.

⁴⁴ Turunen 2005, 32, 35–38; Roiko-Jokela 2004, 49–50, 205; Suolahti 2017, 212; Danielsbacka 2016, 183–187; Haapanen 2019, 145; Myllymäki 2013, 105.

⁴⁵ Käsittelen heimosotavankileirin olosuhteiden vaikutusta valistustyöhön tarkemmin luvussa 4.2.

erinomaisen tilaisuuden oman ideologian esiintuomiselle – esimerkiksi sotilashallinnon ”heimokansalaisille” julkaisema propagandistivalistuksellinen lehti *Vapaa Karjala*, jota toimitettiin myös heimosotavankileirille, ilmensi Antti Laineen mukaan samanlaista henkeä kuin AKS:n julkaisemat kirjoitukset.⁴⁶ Huomionarvoista heimosotavankileirin opetustoiminnan kannalta on, että koulutoimisto laati heimosotavankileirin valistustoiminnassa käytetyt valistustyön suunnitelmat – AKS:n ideologia lienee siis vaikuttanut merkittävästi Itä-Karjalan valistustoiminnan lisäksi myös heimosotavankivalistuksen luonteeseen ja sisältöön. Heimosotavankien valistus- ja propagandatoiminnan lähtökohdat olivat siis yhteneväiset Itä-Karjalan suomensukuisen väestön valistus ja propagandatoiminnan kanssa – sen lisäksi, että valistuksen välittämä kuva Suomesta ja suomalaisista oli yhtenäinen, valistus- ja propagandatoiminnan keinot olivat samankaltaiset tai paikoitellen jopa samat.

Koulutoimiston vastuulla olleen opetus- ja koulutoiminnan järjestäminen kuului Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan keskeisimpiin tehtäviin miehityssä Itä-Karjalassa. Alueelle perustettiin miehityshallinnon aikana kansakouluja tehokkaaseen tahtiin: ensimmäiset aloittivat toimintansa jo marras-joulukuussa 1941 ja vuoden 1942 lopulla toiminnassa oli jo yhteensä 112 kansakoulua lähes 8 400 oppilaalle. Lisäksi Petroskoihin perustettiin oppikoulu, joka aloitti toimintansa syksyllä 1942. Tärkeä Itä-Karjalan opetustoiminnan osa-alue oli myös neuvostokarjalaisten opettajien uudelleen kouluttaminen: sen lisäksi, että järjestelyn avulla pyrittiin helpottamaan Itä-Karjalan opettajapulaa, sotilashallintoesikunta piti opettajia erityisryhmänä, jonka tyytymättömyys voisi vaikuttaa voimakkaasti Itä-Karjalan väestöön – entisiä neuvosto-opettajia siis toisin sanoen pidettiin potentiaalisena riskitekijänä, joka saattaisi kääntää väestön mielialat suomalaisia vastaan.⁴⁷ Huomionarvoista on, että lapset ja nuoret olivat Itä-Karjalan opetus- ja valistustoiminnan keskeisin kohderyhmä: Sen lisäksi, että nuorimmassa väestöosassa nähtiin olevan eniten mahdollisuuksia eli olevan helpoiten kasvatettavissa Suuren Suomen kansalaisiksi, nähtiin näissä toisaalta myös eniten ongelmia. Merkittävimpiin miehityshallinnon nuorissa näkemiin ongelmiin lukeutui se, että nämä olivat kasvaneet koko ikänsä bolševikkivallan alaisuudessa, ja näillä ei siten ollut kokemuksia muusta.⁴⁸ Heimosotavangit sen sijaan olivat verrattain pienilukuinen joukko, joka koostui enimmäkseen täysikasvuista miehistä – koko ItäKarSE:n koulutoimiston alaisesta opetus- ja koulutoiminnasta heimosotavankileirin opetustoiminta muodosti siis vain murto-osan.

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan järjestämä opetus- ja valistustoiminta oli kytköksissä väestön kansallisuusjaotteluun: Miehityssä Itä-Karjalassa väestö jaettiin kansallisuuden mukaan ”kansalli-

⁴⁶ Laine 1982, 90–91; Pilke 2017, 51–52; Vuonokari-Bomström 2024, 45.

⁴⁷ Pilke 2017, 111, 116; Uola 2011, 252–264.

⁴⁸ Pilke 2017, 109. Käsittelem Neuvostoliiton yhteiskunnan ja ideologian vaikutuksia heimosotavankeihin, mutta myös laajemmin itäkarjalaisiin tarkemmin luvussa 4.1.

siin” ja ”epäkansallisiin”, joista ensimmäiseen ryhmään katsottiin kuuluvan suomensukuiset kansallisuudet, kuten suomalaiset, karjalaiset, eestiläiset, inkeriläiset, vepsäläiset ja muut suomensukuiset. Heimosotavangit nähtiin osana Itä-Karjalan kansalliseksi määriteltyä väestöä, vaikka nämä olivatkin sotavangin asemassa sotavankileirijärjestelmän alaisuudessa – olivathan nämä Itä-Karjalan⁴⁹ alueelta kotoisin ollutta suomensukuista väestöä. ”Epäkansallisiin” luettiin puolestaan kuuluvan ei-suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluva väestö, kuten venäläiset, valkovenäläiset ja ukrainalaiset. Kansalliseksi määritelty väestönosa sai osakseen etuoikeuksia käytännössä kaikilla elämän osa-alueilla: Suomensukuiselle väestölle tarjottiin koulutusta – olkoonkin, että opetus oli sisällöltään propagandistista – kun taas epäkansalliseksi määritellylle väestölle ei tarjottu minkäänlaista koulutusta ennen vuoden 1943 loppua. Epäkansalliseksi määritellyn väestönosan eli noin 25 000 hengen sulkeminen keskitysleireille oli konkreettisin ja samalla myös karuin osoitus kansallisuuden vaikutuksesta kohteluun. Leirien elinolosuhteet olivat etenkin jatkosodan alkuvaiheessa epäinhimilliset ja puutteelliset.⁵⁰ Saksalta omaksutut rotukäsitykset vaikuttivat jossain määrin Suomen Itä-Karjalan väestönjakopolitiikkaan, vaikka niitä ei omaksuttukaan sellaisenaan: Kun Saksan väestöpolitiikka itärintamalla perustui epätoivotun väestönosan tuhoamiseen, tyytyi Suomi ”vain” sulkemaan Itä-Karjalan epäkansalliseksi määritellyn väestönosan keskitysleireille.⁵¹ Huomionarvoista on, että Suomi toteutti Saksalta saaduista vaikutteista ja sotilaallisesta riippuvuudesta huolimatta Itä-Karjalan-politiikkaansa itsenäisesti ja omista lähtökohdistaan käsin. Etenkin kansalliseksi määritellyn väestönosan ja siten myös heimosotavankien valistustoiminta oli puhtaasti suomalaisten käsissä – perustuihan se suomalaistamiseen.

Heimosotavankivalituksen tavoitteena oli heimovankien kasvattaminen Suomeen liitettävän Itä-Karjalan kansalaisiksi, minkä vuoksi sotilashallinnon pitkäjänteisiin tavoitteisiin lukeutui luonnollisesti heimovankien vapauttaminen leiriltä Itä-Karjalaan: Heimosotavankien vapauttamisesta laadittiin useita suunnitelmia, joista suurisuuntaisin oli ItäKarSE:n suunnitelma luovuttaa noin 500 suomensukuista sotavankia jälleenrakennustyövoimaksi ”vapautettuun Itä-Karjalaan”. Vapautussuunnitelman taustalla oli useita motiiveja: Hankkeen avulla pyrittiin helpottamaan Itä-Karjalan alueella vallinnutta työvoimapulaa – erityisesti sotilashallintoesikunta paheksui sitä, että työkykyisiä, luotettavia ja ahkeria miehiä pidettiin toimettomana vankileirillä. Ajatuksena oli myös, että heimosotavankien vapauttaminen muokkasi Itä-Karjalan alueen väestön mielialoja positiivisemmaksi suomalaismiehittäjiä kohtaan – olivathan heimosotavangit suurelta osin kotoisin miehitetyn Itä-Karjalan alueelta eli vapautukset olisivat samalla myös yhdistäneet perheitä. Pääajatuksena kuitenkin oli se, että heimovangeista tulisi lo-

⁴⁹ Tässä yhteydessä viitataan Itä-Karjalaan maantieteellisenä alueena, en suomalaisten miehittämään alueeseen Itä-Karjalasta. Osa heimosotavangeista oli luonnollisesti kotoisin alueilta, joita Suomi ei miehittänyt missään vaiheessa jatkosotaa.

⁵⁰ Laine 1982, 105, 115–116, 371–372; Danielsbacka 2016, 181; Pilke 2017, 81–84; Vuonokari-Bomström 2024, 105–106; Suolahti 2017, 27.

⁵¹ Snyder 2017, 133–222; Vuonokari-Bomström 2024, 105–106.

pulta uskollisia ja luotettavia Suomen kansalaisia – näiden vapauttamisen uskottiin sotilashallintoesikunnassa nopeuttavan heimosotavankien integroitumista Suomeen ja suomalaisiin. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan ohjeiden mukaan tuleva vankien vapauttaminen tuli arvioida tapauskohtaisesti, jolloin kunkin vangin kohdalla tehtäisiin perusteelliset selvitykset niin perhe- ja asuinolosuhteiden riittävydestä kuin poliittisesta luotettavuudestakin. Vapauttaminen olisi ainakin sodan aikana ollut ehdonalaista ja tarkasti valvottua. ItäKarSE luopui vapautushaaveista vuoden 1943 aikana, ja sotavankeudesta vapautettujen heimovankien määrä jäi varsin pienilukaiseksi – Meri Turusen näkemyksen mukaan Suomen armeijassa palvelleita heimovankeja lukuun ottamatta vankien vapauttaminen lienee ollut lähinnä satunnaista. Osaltaan tähän vaikutti se, että päämaja suhtautui heimosotavankien vapautussuunnitelmaan kielteisesti.⁵² Mirrka Danielsbackan tulkinnan mukaan sotilashallintoesikunnalla oli selkeästi enemmän valistuksellinen ja ideologinen näkemys heimosotavankien käytöstä, kun päämaja puolestaan suhtautui heimovankeihin pragmaattisemmin. Danielsbacka tosin täsmentää osuvasti, ettei päämaja varsinaisesti ollut eri mieltä ItäKarSE:n kanssa: jos päämaja olisi vastustanut sotilashallinnon tavoitteita, olisi se varmasti aktiivisemmin ajanut omaa näkemystään – päämaja kyllä toppuutteli Itä-KarSE:n suurisuuntaisia suunnitelmia, mutta ei kyseenalaistanut sotilashallinnon suomensukuisten sotavankien varalle tehtyjä suunnitelmia.⁵³ Tietysti myös sotatapahtumilla oli oma vaikutuksensa hankkeen kariutumiseen, kääntyihän sota selkeästi Saksalle tappiolliseksi vuoden 1943 aikana.

Oman tulkintani mukaan Aholahden heimosotavankileirillä toteutettu valistustoiminta oli ikään kuin esiaste tai väline, jonka tavoitteena oli suoranaisesti valmistaa heimosotavangit luotettaviksi ja uskollisiksi ”vapaan Itä-Karjalan” asuttajiksi ja Suomen kansalaisiksi – opetustoiminta puolestaan on näkemyseni mukaan merkittävin ja suurisuuntaisin niistä valistustoiminnan keinoista, joiden avulla heimosotavankeja pyrittiin valmistelemaan vapautettaviksi Itä-Karjalaan. Näkemystäni valistuksen ja vapautuksen välisestä suhteesta tukee Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan hallinnollisen osaston 30.5.1942 päivätty, suomenheimoisten sotavankien kokoamista heimosotavankileirille koskevan asiakirjan huomio heimosotavankileirin perustamisen syistä: ”*Sv.leiri 21 on perustettu nimenomaan heimovankien kasvatusta ja sitä silmälläpitäen, että nämä vangit aikanaan voidaan vapauttaa työhön Itä-Karjalaan.*”⁵⁴ Samasta kasvatustavoitteesta mainittiin muun muassa jo Aholahden heimosotavankileirin perustamiskäskyssä.

⁵² Turunen 2005, 60–66; Syrjä 1991, 49. Vapaaehtoisista heimosotavangeista koottiin 16.11.1942 Heimopataljoona 3, joka osallistui taisteluihin Karjalankannaksella. Nämä vangit vapautettiin sotavankiasemasta. (Suolahti 2017, 226–230; Uola 2011, 281.)

⁵³ Danielsbacka 2016, 186.

⁵⁴ Sotilashallintokomentaja V.A. Kotilainen ja esikuntapäällikkö Eino Kuusela päämajan järjestelyosaston päällikölle, 30.5.1942. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

3 Suomi-tietoa opetustoiminnan avulla

Koulutustoiminnan järjestämisestä Itä-Karjalan alueella vastannut Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan alainen koulutoimisto vastasi myös heimosotavankien opetustoiminnasta muun muassa laatimalla lukujärjestyksen kaltaisia viikkosuunnitelmia heimosotavankileirin opetustoimintaa varten. Myös leirin valistustoimintaa ohjanneet valistusupseerit tulivat ItäKarSE:sta. Heimosotavankileiriä nimitettiin edellä mainitun koulutoimiston toimintakertomuksessa syyskuulta 1941 nimenomaan ”kasvatusleiriksi” ja laadittuja suunnitelmia ”kasvatussuunnitelmiksi”,⁵⁵ mikä korostaa juuri opetustoiminnan keskeisyyttä valistustoiminnan muotona. Koska heimosotavankivalistus oli samoissa käsissä kuin muukin Itä-Karjalan valistustoiminta, oli se myös luonnollisesti sisällöltään samanlaista – opetustoiminta niin miehitettyssä Itä-Karjalassa kuin heimosotavankileirilläkin pyrki paitsi antamaan tietoa Suomesta, myös osoittamaan Suomen ja suomalaisten yliveraisuuden ja paremmuuden suhteessa jatkosodan bolševistiseen vihollismaa Neuvostoliittoon ja venäläisiin.⁵⁶

3.1 Heimosotavankileirin opetustoiminnan järjestäminen ja suunnitelmat

Opetustoiminnan aktiivivaihe Aholahden heimosotavankileirillä jäi varsin lyhytaikaiseksi – jo helmikuun lopulla leirin vajaasta 600 vangista yli puolet oli sijoitettuna töihin leirin ulkopuolelle, ja työhön sijoitettujen suhteellinen lukumäärä vain kasvoi kevään aikana:⁵⁷ Varsinainen opetustoiminnan järjestäminen Aholahden heimosotavankileirillä aloitettiin loppusyksystä 1941.⁵⁸ Joulukuussa 1941 opetustyötä harjoitettiin heimosotavankileirillä ItäKarSE:n koulutoimiston toimintakertomuksen mukaan aamuisin 8–11 välisenä aikana, sekä osaksi iltaisin 18–19.30 välisenä aikana. Helmikuun aikana opetustunteja kerrotaan pidetyn yhteensä 117.⁵⁹ Sotavankitarkastaja M.H.A. Spåren mukaan varsinainen opetustyö leirillä loppui jo helmikuun lopulla heimosotavankien laajamittaisen työvoimakäytön vuoksi,

⁵⁵ Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus, 28.9.1941, s. 1. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuorisotyötoimisto (1941–1941), 25567, KA.

⁵⁶ Turunen 2005, 41–42; Laine 1982, 199–205.

⁵⁷ Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2–28.2.42, 31.3.192, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Turunen 2005, 67.

⁵⁸ Opetustoiminnan aloittamisen tarkasta ajankohdasta on ristiriitaista tietoa eri lähteissä. ItäKarSE:n valistusosaston toimintakertomuksen loka-marraskuulta 1941 mukaan leirin kasvatus- ja opetustyö on laaditun ohjelman mukaisesti jatkunut – kasvatus- ja opetustyön sisältöä ei kuitenkaan toimintakertomuksessa tarkemmin kuvailla. (Valistusasiainosaston toimintakertomus ajalta 15.10–30.11.1941, 19.12.1941, s. 6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Valistusosasto, 23.7.1941–31.8.1944, 25727, KA.) Eräässä toisessa Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan asiakirjassa taas todetaan opetustyötä järjestetyn joulukuun puolivälistä alkaen (Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Hallinnollinen osasto. Pm. Sv.leiri 21, 23.4.1942, s. 1. IKSXA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto [1941–1942], T-2870, KA).

⁵⁹ Turunen 2005, 41–42; Laine 1982, 199–205; Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus ajalta 1–31.12.41, 19.1.1942, s. 2–3. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuorisotyötoimisto (1941–1941), 25567, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2–28.2.42, 31.3.192, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA.

minkä jälkeen opetustoiminnan parissa olivat vain invalidit ja sairasleyoa nauttivat toipilaat.⁶⁰ Maaliskuussa 1942 opetustunteja pidettiin koulutoimiston toimintakertomuksen mukaan 101, joskin nimenomaan vain sairaiden ja invalidien kerrotaan päässeen osallisiksi opetuksesta heimosotavankien laajamittaisen työvoimakäytön vuoksi. Tämän jälkeen opetustuntien lukumäärä romahti radikaalisti: huhtikuussa 1942 varsinaista opetustoimintaa ei järjestetty lukuun ottamatta invalidivangeille annettua ammattiopetusta. Touko- ja kesäkuun aikana opetustunteja pidettiin koulutustoimiston toimintakertomuksen mukaan 36.⁶¹ Epävarmaa sen sijaan on, järjestettiin leirillä opetustoimintaa tämän jälkeen – valistustoiminta kuitenkin pysyi ainakin jossain määrin kontrolloituna aina marraskuuhun 1942 asti, jolloin leirin viimeiseksi jäänyt valistusupseeri siirrettiin pois leiriltä.⁶²

Heti leirin perustamisen yhteydessä annettiin Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnalle yhdessä kotijoukkojen esikunnan kanssa tehtäväksi laatia suunnitelma leirillä harjoitettavaa kasvatustoimintaa varten, mikä mainitaan jo leirin perustamiskäskyssä.⁶³ Molemmat käytössäni olevista heimosotavankivalistuksen viikkosuunnitelmista ovat päiväämättömiä, minkä vuoksi niiden tarkka ajoittaminen on vähintäänkin haastavaa – arvelen ohjelman, jossa opetustunnit on jaoteltu koko päivän ajalle 8.00–19.30 välille olevan varhaisempi,⁶⁴ ja vastaavasti viikkosuunnitelman, jossa opetus painottuu ilta-aikaan 18.30–20.15 välille olevan myöhäisempi.⁶⁵ Molemmat viikkosuunnitelmat löytyvät tutkielmani liitteistä.

⁶⁰ Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942), Sk-2537, KA; Turunen 2005, 44.

⁶¹ Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.3–31.3.42, 27.4.1942, s. 2. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.4–30.4.1943, 20.5.1942, s. 3. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.5–30.6.42, 11.8.1942, s. 5–6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Turunen 2005, 44. Tammikuu 1941 muodostaa katvealueen koulutoimiston toimintakertomuksissa, minkä vuoksi on epäselvää, missä määrin ja millaista valistustoimintaa leirillä järjestettiin kyseisen ajanjakson aikana.

⁶² Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.7–30.9.42, 19.10.1943, s. 4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.10–31.12.42, 1.2.1943, s. 6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA. Toimintakertomuksessa heinä-syyskuulta 1942 mainitaan valistusupseerin toiminnan rajoittuneen heimosotavankien työvoimakäytön vuoksi, mutta toimintakertomuksesta ei selviä sitä, järjestettiin leirillä opetustoimintaa kyseisenä aikana. Toimintakertomuksessa loka-joulukuulta mainitaan valistustoiminnan keskeytyneen valistusupseerin siirron myötä, mutta toimintakertomuksessa ei avata sitä, mitä valistustoiminta käytännössä piti sisällään ennen keskeytymistään. Käsittelen heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminnan lakkaamista ja siihen vaikuttaneita syitä tarkemmin luvussa 4.

⁶³ Käsky sotavankileirin perustamisesta suomenkieltä puhuvia sotavankeja varten, 19.9.1941. IKSHA. 9 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1943), T-5682, KA. Sotavankileirit kuuluivat yleisesti kotijoukkojen esikunnan alaisuuteen (Roiko-Jokela 2004, 21.), mutta heimosotavankileiri muodosti tässä suhteessa poikkeuksen, sillä Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta osallistui leirin valistustoimintaan ja sen suunnitteluun. Tämä johtui erityisestä valistustavoitteesta, joka erotti heimosotavankileirin muista sotavankileireistä.

⁶⁴ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 2.

⁶⁵ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 3. Näkemystäni tukee myös se, että kyseisen viikkosuunnitelman on allekirjoittanut valistusupseeri T. Salminen – sotilasvirka-

Koska opetustuntimäärä helmikuussa 1942 oli selkeästi suurin ja ennen kuin loppupuolta sotavankien työvoimakäyttö ei vielä merkittävästi haitannut opetustoimintaa, tulkitsen viikkosuunnitelmaa, jossa opetustunnit on jaoteltu koko päivälle 8.00–19.30 välille, käytetyn mahdollisesti helmikuun aikana. Vastaavasti ilta-aikaan 18.30–20.15 välillä tapahtuvaan opetukseen perustuvan viikkosuunnitelman tulkitsen olleen mahdollisesti opetustoiminnan runkona touko-kesäkuun aikana. Opetusta annettiin molempien viikkosuunnitelmien mukaan kuutena päivänä viikossa, maanantaista lauantaihin, ja sunnuntaipäivät oli varattu ”seurustelulle vankien parissa” eli siis sunnuntait olivat ohjatusta opetustoiminnasta vapaita.⁶⁶ Sanamuodosta voi kuitenkin päätellä, että valistushenkilöstö oleili eli siis seurusteli vankien parissa myös sunnuntaisin. Vaikka lähenkin tässä alaluvussa siitä olettamuksesta, että tarkastelemiani heimosotavankileirin opetustoiminnan viikkosuunnitelmia on käytetty valistustoiminnan runkona, viikkosuunnitelmista poikkeaminen oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Viikkosuunnitelmista jouduttiin poikkeamaan valistustoiminnassa esiin nousseiden haasteiden, mutta etenkin heimosotavankien laajamittaisen työvoimakäytön vuoksi. Vaikka heimosotavankileirille laadittuja lukujärjestyksiä ei varmasti noudatettukaan sellaisenaan, antavat viikkosuunnitelmat varmasti osviittaa siitä, millaista leirin opetustoiminta oli – huomionarvoista on, että opetustoiminnan viikkosuunnitelmiin kirjattut oppiaineet ovat samoja, mitä ItäKarSE:n koulutusosaston toimintakertomuksissa mainitaan leirillä opetetun. Toisin sanoen, leirillä varmasti opetettiin esimerkiksi Suomen historiaa ja maantiedettä – eri asia on kuitenkin se, opetettiinkö näitä aineita juuri viikkosuunnitelmiin kirjattuina ajankohtina.

Useissa heimosotavankileirin opetustoimintaa käsittelevissä lähteissä mainitaan tavanomaisen opetustoiminnan lisäksi leirillä järjestetyn ammattiopetusta sairaille ja invalideille.⁶⁷ Kyseinen valistustoiminnan muoto jää kuitenkin lähteissä ja siten myös tutkimuskirjallisuudessa vain maininnan tasolle – olemassa olevista lähteistä ei siis toisin sanoen selviä muun muassa sitä, millä aikavälillä invalidien ja sairaiden ammattiopetusta järjestettiin, tai että kuinka suuri opetuksen viikkotuntimäärä kulloinkin oli. Osassa lähteistä taas mainitaan tarkemmin määrittelemättä, että opetustoiminnan piirissä ovat olleet vain sairaat ja invalidit siitä lähtien, kun suurin osa leirin vangeista on ollut sijoitettuna töihin leirin

mies Toivo Salminen ItäKarSE:sta ilmoittautui heimosotavankileirin palvelukseen valistusupseeriksi leirin sotapäiväkirjan mukaan 6.5.1942 (Sv. leiri 21C:n sotapäiväkirja 23.9.41–21.1.43, merkintä 6.5.1942 klo 18.00. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Sotavankileiri 21C, 23.9.1941–21.1.1943, 23370, KA). Kyseinen viikkosuunnitelma on saatettu laatia aiemminkin, olihan Salminen heimosotavankivalistuksesta vastanneen ItäKarSE:n palveluksessa ennen ilmoittautumistaan heimosotavankileirin palvelukseen.

⁶⁶ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liitteet 2 ja 3; Laine 1982, 200–201.

⁶⁷ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Hallinnollinen osasto. Pm. Sv.leiri 21, 23.4.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.5–30.6.42, 11.8.1942, s. 5–6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942), Sk-2537, KA.

ulkopuolelle.⁶⁸ Ilmaisutapa jättää epäselväksi sen, että saivatko sairaat ja invalidit sekä tavanomaista kouluopetustyylistä heimosotavankivalistusta että erikseen ammattiopetusta, vai koroistuiko heidän kohdallaan nimenomaan ammattiopetus.

Huomionarvoista on, että alun perin leiriä varten laadittua opetussuunnitelmaa muovattiin tarpeen mukaan – tällä pyrittiin vastaamaan niihin ongelmiin, joita leirin opetustoiminnassa oli ilmennyt: Esimerkiksi alkeisopetusta luku- ja kirjoitustaidottomille alettiin järjestää vasta, kun sille huomattiin olevan tarvetta. Vangit myös muun muassa jaettiin kehitystason mukaan opetusryhmiin.⁶⁹ Kokopäiväiseen opetukseen perustuvassa viikkosuunnitelmassa on viikonpäivien alle merkittyinä numerot, joiden tulkitsen tarkoittavan näitä opetusryhmiä. Ryhmät 1 ja 2 olisivat tällöin opetustoiminnan parissa maanantaisin ja torstaisin, ryhmät 3 ja 4 tiistaisin ja perjantaisin sekä ryhmät 5 ja 6 keskiviikkoisin ja lauantaisin.⁷⁰ Mikäli näin todella tehtiin, jokainen vanki olisi siis ollut kontrolloidun opetustoiminnan parissa kahtena päivänä viikossa. Näkemystäni tukee se, että opetuksen sisältö on kutakuinkin samanlainen maanantaista keskiviikkoon ja torstaista lauantaihin. Lisäksi huomionarvoista on, että leirillä olleiden vankien määrä helmikuun 1942 lopulla oli vähintään noin 250⁷¹ eli koko vankiryhmän opettaminen samanaikaisesti olisi myös ollut käytännössä katsoen mahdotonta. Oletetut ryhmäjaot puuttuvat touko-kesäkuussa käytetystä opetustoiminnan viikkosuunnitelmasta, sillä vastaavanlaisia numeroita ei ole merkitty myöhempään viikkosuunnitelmaan.⁷² Pidän todennäköisenä, että leirillä noudatettiin vastaavanlaista ryhmäjakoa myös touko-kesäkuussa 1942: Vankeja leirillä oli tuolloin huomattavasti vähemmän, 130,⁷³ kun suurin osa vangeista oli sijoitettuna leirin ulkopuolelle työhön,⁷⁴ mutta yli sadan vangin määrä olisi silti varsin suuri opetettavaksi yhtenä ryhmänä. Lisäksi leirin opetustoiminnassa

⁶⁸ Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.3–31.3.42, 27.4.1942, s. 2. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Turunen 2005, 44.

⁶⁹ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Hallinnollinen osasto. Pm. Sv.leiri 21, 23.4.1942, s. 1–2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

⁷⁰ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 2.

⁷¹ Koko Aholahden sotavankileirin vankimäärä oli helmikuun lopulla 573 vankia, mutta näistä 174 oli komennettu maataloustyöhön ja 48 erilaisiin töihin. Lisäksi 3 vankia oli oleskeluluvalla vapautettu ja 100 vankia oli ollut komennettuina tilapäisiin töihin – mikäli nämä kaikki vähennetään leirin kokonaisvankimäärästä, olisi leirillä silti ollut helmikuun lopussa vähintään 248 vankia eli liian suuri määrä opetettavaksi kerrallaan (Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2–28.2.42, 31.3.1942, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA).

⁷² Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 3.

⁷³ Kesäkuun lopulla heimosotavankileirin kirjoilla oli kaiken kaikkiaan 659 vankia. Näistä 459 oli komennettu maataloustöihin ja 68 muihin erinäisiin töihin leirin ulkopuolelle. Lisäksi kaksi leirin vankia oli menehtynyt kermotuskauden aikana. Tällöin leirillä olleiden vankien lukumääräksi jää 130. (Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.5–30.6.42, 11.8.1942, s. 5–6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Valistusasiainosaston toimintaselostus ajalta 1.4–30.6.1942, s. 7–8. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Valistusosasto, 23.7.1941–31.8.1944, 25727, KA.)

⁷⁴ Kerron tarkemmin heimosotavankien työvoimakäytön vaikutuksista leirin valistus- ja opetustoimintaan alaluussa 4.2.

ilmenneet haasteet, joiden vuoksi vangit alun perin jaoteltiin opetusryhmiin, pysyivät samoina, vaikka leirillä ollut vankimäärä olikin pienempi.

3.2 Suur-Suomen kansalaisia kasvattamassa – valistuksellispropagandistinen opetustoiminta

Kuten myös miehitetyn Itä-Karjalan alueen suomensukuisten väestön, heimosotavankien opetus- ja valistustoiminta oli sisällöltään propagandistista. Opetustoiminnan tavoitteena oli siis paitsi heimosotavankien Suomi-tietouden lisääminen, mutta myös se, että nämä omaksuisivat halutunlaisen näkemys Suomen Suomesta, jonka kansalaisiksi heidät oli tarkoitus kasvattaa. Opetustoiminnan propagandistisuutta Itä-Karjalassa kuvaa erinomaisesti seuraava Itä-Karjalan kansakoulujen historianopetusta varten Suur-Suomi-hengessä määritelty tavoite:

”On tehtävä täyttä totta historianopetuksen tarkoituksesta: herättää ja vakiinnuttaa kasvatteissa valveutunut kansalaismieli, jolle Suomen vapaus ja kunnia on yli kaiken kallis. Siksi täytyy kansakoulun opetussuunnitelmaan kuuluvan historian olla sisällöltään sellainen, että sille sopii nimeksi: Suomen tie voimaan ja vapauteen.”⁷⁵

Vaikka edellä mainittu tavoite koskikin nimenomaan Itä-Karjalan kansakouluja, on historianopetus heimosotavankileirillä ollut yhtäläisen kasvatustavoitteen vuoksi varmasti hyvin pitkälti samankaltaista. Varsinaista heimosotavankien opetustoiminnassa käytettyä materiaalia ei tietävästi ole säilynyt,⁷⁶ minkä vuoksi opetustoiminnan tarkasta sisällöstä ei voida olla varmoja. Heimosotavankivalistus oli kuitenkin tavoitteiltaan hyvin tiiviisti kytköksissä Itä-Karjalassa toteutettuun valistustoimintaan – nähtiinhän heimosotavangit osana Itä-Karjalan kansalliseksi määriteltyä väestöä. Tämän vuoksi heimosotavankileirin valistus- ja opetustoiminnan vertaaminen Itä-Karjalan vastaavaan on mielekästä ja hedelmällistä.

Valistustoiminnan luonteeseen ja sisältöön niin heimosotavankileirillä kuin miehitettyssä Itä-Karjalasakin vaikutti ratkaisevalla tavalla se, miten suomalaiset suhtautuivat ”heimokansalaisiin”: Helena Pilkkeen mukaan itäkarjalaisten valistustyössä korostui kasvatusta – ajatuksena oli se, että ”heimokansa-

⁷⁵ Kansakoulun historianopetuksen tarkoitus ja tehtävät (päiväämätön), s. 4–5. IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA.

⁷⁶ Saattaa olla, että heimosotavankileirin opetustoiminnassa käytetty materiaali on ollut ainakin osittain samaa kuin esimerkiksi Itä-Karjalan suomensukuisten väestön opetustoiminnassa käytetty materiaali – tästä ei kuitenkaan ole todisteita. Joka tapauksessa osa valistustoiminnassa käytetystä materiaalista on samaa – esimerkiksi ”heimokansalaisille” suunnattua *Vapaa Karjala* -lehteä, joka oli laajassa ilmaislevityksessä miehitettyllä alueella, tuli myös heimosotavankileirille (Tarkastuskertomus 63. ja 65. SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset [1941–1942], Sk-2537, KA; Pietola 2006, 53–55).

laiset” tuli nimenomaan kasvattaa suomalaisiksi eli heitä ei läheskään aina kohdeltu täysivaltaisina ihmisinä. Pilkkeen mukaan ”heimoveljiksi” nämä kyllä tunnustettiin, mutta valistajien asenne oli tyypillisesti isovelimäinen. Samaan aikaan Itä-Karjalan suomensukuiseen väestön kohtelussa tuli Pilkkeen mukaan kiinnittää huomiota siihen, ettei näihin suhtauduttaisi valloittaja-asenteella, merkitsivähän valloitetulla alueella toimivat suomalaiset Itä-Karjalan väestölle sen ensimmäistä kosketusta uuteen kotimaahan.⁷⁷ Kuvaavaa on, että heimosotavankileirillä toiminut valistusupseeri M. Saransaari kuvaili ”heimokansalaisia” seuraavalla tavalla: *”Karjalainen on herkkä vaikutuksille ja todettavissa onkin, että heidän uskonsa Karjalan uuteen tulevaisuuteen päivä päivältä vahvistui ja samalla myös valistus-tehtävissä toimineen luottamus heihin. Joukossa on paljon sellaisia, jotka olisivat valmiit taistelemaan ase kädessä suomalaisten veljiensä rinnalla.”*⁷⁸ Vaikka ”heimokansalaisia” ei nähtykään täysivaltaisina ihmisinä, huomionarvoista on, että heitä ei pidetty Olli Kleemolan mukaan ”toisina” samalla tapaa kuin ei-suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneita Neuvostoliiton kansalaisia, kuten venäläisiä. Propaganda niin suomessa kuin Itä-Karjalassakin esitti miehitetyn alueen suomalaisena alueena ja tämän väestön suomalaisena väestönä – toisin sanoen Itä-Karjalaa ei kohdeltu vieraana, ”toisten” tai ”vihollisten”, alueena, vaan omana maana.⁷⁹ Itä-Karjalan suomensukuinen väestö siis nähtiin suomalaisena, mutta nämä tuli ensin kasvattaa luotettaviksi Suur-Suomen kansalaisiksi, mikä tarkoitti muun muassa vieraan vallan eli Neuvostoliiton vaikutuksen kitkemistä pois heidän ajattelutavoistaan.⁸⁰ Huomionarvoista on, että ”heimokansalaiset” eivät olleet ainoa ryhmä, johon suomalaiset propagandaviranomaiset suhtautuivat ylemmydentuntoisesti: Voidaan jopa sanoa, että tietynlainen kasvatuksellinen ja ylemmydentuntoinen asenne näkyi kaikessa valistus- ja propagandatoiminnassa sodan aikana, olihan esimerkiksi rintamajoukoille suunnatun propagandan tavoitteena pitää yllä taisteluhenkeä ja moraalialia eli propagandatoimintaa pidettiin tietyllä tapaa eräänlaisena mielialan kasvatuksena. Suomalaisen isovelimäinen asenne tosin korostui ”heimokansalaisten” kohdalla, ajateltiinhan näiden olevan suomalaisia kehittymättömpiä.⁸¹

Heimosotavankileirin opetustoiminta koostui eri kouluaineiden opetuksesta, mutta pääpaino oli kuitenkin koko ajan Suomi-tuntemuksen lisäämisessä: Vuoden 1941 marras- ja joulukuussa opetusaineina mainitaan olleen historia, kansalaistieto, maantieto, kirjallisuus sekä luku- ja kirjoitustaito.⁸² Samat aiheet (sekä lisäksi laskento ja uskonto) mainitaan opetustoiminnan viikkosuunnitelmassa, jota tulkitsen

⁷⁷ Pilke 2017, 7, 179–180.

⁷⁸ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 5. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

⁷⁹ Kleemola 2016, 36.

⁸⁰ Käsittelen tarkemmin luvussa 4 Neuvostoliiton ideologian ja koulutusjärjestelmän vaikutuksia heimosotavankien ajattelutapoihin ja suomalaisten pyrkimyksiä korvata nämä epätoivotuiksi katsotut ajattelutavat suomelle myötämielisillä ajattelutavoilla.

⁸¹ Pilke 2012, 62, 68–69.

⁸² Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus ajalta 1–31.12.41, 19.1.1942, s. 2–3. Sotapäiväkirjat-kokoselma. Itä-Karjalan sotilashallintoosikunta. Koulu- ja nuorisotyötoimisto (1941–1941), 25567, KA; Laine 1982, 199–205; Turunen 2005, 41–42.

mahdollisesti käytetyn vuoden 1942 helmikuussa. Lisäksi viikkosuunnitelmaan on kirjattu iltapäivä- ja ilta-aikaan olevan keskustelutunteja, kirjastotunteja sekä maanantaisin ja keskiviikkoisin alkeisopetusta lukutaidottomille. Huomionarvoista myös on, että viikkosuunnitelmaan on kirjattu pelkän historian ja maantiedon sijaan Suomen historia ja Suomen maantieto.⁸³ Vaikka koulutoimiston toimintakertomuksissa⁸⁴ ei erikseen mainitakaan esimerkiksi historian ja maantiedon opetuksen keskittyneen Suomeen, käytännössä niin kuitenkin oli – kasvatustavoitteen vuoksi heimosotavankeja pyrittiin valistamaan tulevan kotimaansa eli Suomen oloista niin historian, maantieteen kuin yhteiskunnallisten olosuhteidenkin osalta. Opetettavista aineista kansalaistiedolla oli Antti Laineen mukaan suurin painoarvo, sillä sen opetustuntimäärä oli suurin. Laine selittää kansalaistiedon suurta painoarvoa sillä, että heimosotavangit olivat aikuisia ihmisiä, jotka olivat ottaneet osaa Neuvosto-Karjalan yhteiskuntaelämään – suomalaisista yhteiskunnallisista olosuhteista valistaminen nähtiin siis erityisen tärkeänä Suomi-tuntemuksen lisäämisen osa-alueena. Myöhemmässä viikkosuunnitelmassa toistuvat hyvin pitkälti samat aineet kuin varhaisemmassa viikkosuunnitelmassa: tunteja on niin Suomen historiasta, maantiedosta kuin kansalaistiedostakin – lisäksi viikkosuunnitelmassa on myös entiseen tapaan kirjasto- ja keskustelutunteja sekä alkeisopetusta lukutaidottomille. Uusina oppiaineina tai opetustoiminnan muotoina on lukujärjestykseen lisätty yhteiskuntaoppi, laulu sekä kirjallisuuden lukeminen.⁸⁵ Aiemmasta opetuksen viikkosuunnitelmasta poiketen oppiaineista suurin painoarvo on jaetusti kansalaistiedolla ja Suomen historialla, sillä näiden opetustuntimäärä on suurin.

Jotta heimosotavankileirin valistustoiminnasta voi saada kokonaisvaltaisen ja todenmukaisen kuvan, on tärkeä ymmärtää opetustoiminnan kytkös muuhun valistustoimintaan: Muut valistuksen muodot sekä kytkeytyivät käsiteltävien aiheiden osalta opetustoimintaan että olivat suurelta osin päällekkäisiä ohjatun opetustoiminnan kanssa. Meri Turunen on muun muassa selittänyt uskonnonopetuksen vähyyttä sillä, että uskonkysymykset tulivat esiin muussa leirin valistustoiminnassa. Sotilaspastori Kosonen ja pastori Lehtinen pitivät vangeille hartaustilaisuuksia ainakin kerran viikossa, minkä lisäksi leirillä oli aiemmin vierailut myös ulkopuolisia uskonnollisen kasvatuksen edustajia. Lisäksi leirin kirjasto sisälsi uskonnollista kirjallisuutta – etenkin suomenkielinen Raamattu tuli heimovangeille tutuksi. Turunen tulkitsee uskonnollisella kasvatuksella olleen siis vähäisestä uskonnonopetuksen määrästä huolimatta jokseenkin merkittävä asema heimosotavankileirin valistustyössä.⁸⁶

⁸³ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 2.

⁸⁴ Koulutoimiston toimintakertomuksessa opetusaineina kerrotaan ytimekkäästi tammi-helmikuussa olleen ”maantieto, kansalaistieto, historia, uskonto ja suomenkieli.” Lisäksi alkeisopetusta kerrotaan järjestetyn. (Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2.–28.2.42, 31.3.1942, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA.)

⁸⁵ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liite 3.

⁸⁶ Turunen 2005, 42–43; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.5.–30.6.42, 11.8.1942, s. 5–6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA.

Konkreettinen osoitus valistustoiminnan eri muotojen päällekkäisyydestä ovat esimerkiksi viikkosuunnitelmiin kirjatut kirjastotunnit. Kirjastotuntien sisällöstä, kuten muidenkaan oppituntien sisällöstä ei ole säilynyt materiaalia, mikäli sellaista ylipäätään on ollut. Voidaan kuitenkin olettaa, että kirjastotunneilla on tunnin nimen mukaisesti hyödynnetty leirin kirjastoa – kirjastotunnit ovat siis mitä luultavimmin olleet lukutunteja.⁸⁷ ItäKarSE:n koulutoimiston toimintakertomuksessa joulukuulta 1941 todetaan, että leirillä on ollut käytettävänä kirjasto, jossa oli vuoden lopulla 350 nidettä. Helmikuun 1942 toimintakertomuksessa kirjaston kirjamäärän todetaan olevan 718 eli leirin kirjamäärä yli kaksikertaistui tarkastellulla aikavälillä. Vangit todennäköisesti hyödynsivät leirin kirjastoa myös varsinaisten kirjastotuntien ulkopuolella – helmikuun toimintakertomuksessa leirin lukusalin todetaan olleen toiminnassa joka ilta 18–20 välisenä aikana.⁸⁸ Sotavankitarkastaja M.H.A. Spåren tarkastuskertomusraportin mukaan kirjat olivat suomenkielisiä, ja hän mainitsee kirjastoon lukeutuneen muun muassa aapiskirjan, *Raamatun*, *Maamme*-kirjan ja jonkin verran kaunokirjallisuutta.⁸⁹ Kyseiset teokset oli melko varmasti tarkoituksella hankittu leirin kirjastoon ja valittu siten heimovankien valistustoiminnan välineiksi – luettiinhan samoja teoksia myös Kanta-Suomen kouluissa. Heimosotavankileirille tuli useita niin miehityshallintoalueella kuin Kanta-Suomessakin julkaistuja sanomalehtiä: M.H.A. Spåre mainitsee leirille tulleen muun muassa lehdet *Vapaa Karjala* ja sotavankilehti *Drug Plennyh*, sekä näiden lisäksi suomalaisia lehtiä.⁹⁰ Samoin kuin leirin kirjastoa, myös leirille tulleita sanomalehtiä on käytännössä varmasti hyödynnetty jollain lailla opetustoiminnassa – olihan heimosotavankileirin opetustoiminnan viikkosuunnitelmassa paitsi kirjastotunteja, mutta myös suomen kieleen ja lukemiseen keskittyviä oppitunteja, joissa väistämättä tarvittiin luettavaa materiaalia.

Heimosotavankileirillä – samaan tapaan kuin muilla sotavankileireillä – oli käytössä useita sellaisia viihdytyksellisiä valistustoiminnan muotoja, jotka olivat irrallisia varsinaisista valistustyön viikkosuunnitelmista. Viikkosuunnitelmien alalaidassa, siis aikataulutetun lukujärjestyksen alapuolella, mainitaan leirillä harjoitettavan myös seuraavia valistustoiminnan muotoja: vankien majapaikoissa käyntejä ja keskustelua, invalidien ja sairaiden luona käyntejä, laulua, radiokuuntelua, sekä hartaushetkiä,

⁸⁷ Myöhäisempään viikkosuunnitelmaan on kirjastotuntien lisäksi erikseen merkitty kirjallisuuden lukutunteja – epävarmaa kuitenkin on, millä tavoin ja missä määrin näiden tuntien sisältö erosi toisistaan.

⁸⁸ Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus ajalta 1–31.12.41, 19.1.1942, s. 2–3. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuoristyötoimisto (1941–1941), 25567, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2–28.2.42, 31.3.1942, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA.

⁸⁹ Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942), Sk-2537, KA; Pietola 2006, 53–55.

⁹⁰ Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942), Sk-2537, KA; Pietola 2006, 53–55. Meri Turunen mainitsee leirille näiden lisäksi tulleen myös *Inkeri* ja *Viena-Aunus* -lehdet (Turunen 2005, 42).

varjokuvaesityksiä ja juhlia mahdollisuuksien mukaan.⁹¹ Huomionarvoista on, että valistustoiminnan tavoitteena oli paitsi lisätä heimovankien Suomi-tietoisuutta, myös saada nämä ajattelemaan positiivisesti Suomesta ja suomalaisista – valistustoiminta ei siis saanut olla pelkkää raakaa ja suoraviivaista Suur-Suomi-propagandaa. Sen lisäksi, että valistustoiminnan tuli olla valistavaa, tuli sen myös olla jossain määrin viihdyttävää, jotta valistustoiminta ei tuntuisi heimovangeista pakotetulta. Mikäli valistustoiminnasta olisi muodostunut heimovangeille vastenmielistä, olisi valistustoiminta helposti kääntynyt itseään vastaan. Huomionarvoista on, että viihdytys suhteessa valistukseen korostui ei-suomensukuisten sotavankien kohdalla – eihän näiden suhteen ollut vastaavanlaista kasvatuksellista tavoitetta. Valistustoiminnan keinot olivat suurelta osin samoja kaikilla sotavankileireillä: sotavangit saivat muun muassa kuunnella radiota, osallistua hartauksiin, lukea lehtiä ja kirjallisuutta, sekä leireillä järjestettiin erilaisia juhlia ja esityksiä.⁹² Nimenomaan opetustoiminta muodostui keskeiseksi eroksi heimosotavankileirin ja muiden sotavankileirien valistustoiminnan välillä – laajamittaisen opetustoiminnan järjestäminen tekikin Aholahden heimosotavankileiristä valistuksen näkökulmasta erityistapauksen Suomen sotavankileirijärjestelmässä. Myös muilla sotavankileireillä pyrittiin pitämään opetustoimintaa muistuttavia esitelmiä, mutta huomionarvoista on, että näitä pidettiin heimosotavankileirin opetustoimintaan verrattuna varsin harvoin ja satunnaisesti.⁹³

Myös valistuksen avulla sotavangeille välitetty viesti oli aina varsin samankaltainen – olkoonkin, että Suomi-tietoisuuden lisääminen korostui heimosotavankivalistuksessa, ja että näille suunnattiin valistustoimintaa huomattavasti intensiivisemmin ja suunnitelmallisemmin kuin sotavangeille yleensä. Propagandaa sotavankien keskuudessa koskevassa kotijoukkojen esikunnan asiakirjassa todetaan propagandatoiminnan lähtökohdista seuraavasti: ”*Propagandan tulee tapahtua bolshevikkivastaisessa hengessä. On koetettava huolehtia siitä, että vangeille muodostuu oikea ja myönteinen käsitys Suomesta.*”⁹⁴ Esimerkiksi Köyliön upseerisotavankileirin (Sv.leiri 1) valistustoiminta pyrki paitsi kyseenalaistamaan sotavankien kommunistista maailmankatsomusta, myös esittelemään näille länsimaista elämäntapaa ja kulttuuria varsin laajasti. Tämän osana luonnollisesti pyrittiin vangeille luomaan myös myönteinen käsitys Suomesta.⁹⁵ Huomionarvoista on, että upseerisotavangeille mainitaan järjestetyn esityksiä nimenomaan länsimaisesta kulttuurista ja elämäntavasta – sotavankivalistus yleisesti ei siis ollut aivan niin Suomi-keskeistä kuin heimosotavankileirillä. Tämä kytkeytyy heimosotavankileirin

⁹¹ Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (päiväämätön). IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Liitteet 2 ja 3.

⁹² Koskee: propagandaa sotavankien keskuudessa, 8.9.1941. Sotavankien tarkastajan M.H.A. Spären kokoelma. 1 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat (1940–1944), T-17763, KA; Roiko-Jokela 2004, 55–57.

⁹³ Koskee: propagandaa sotavankien keskuudessa, 8.9.1941. Sotavankien tarkastajan M.H.A. Spären kokoelma. 1 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat (1940–1944), T-17763, KA.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Roiko-Jokela 2004, 55.

erityiseen valistustavoitteeseen: nähtiinhän heimovangit tulevina suomalaisina toisin kuin muihin etnisiin ryhmiin kuuluneet sotavangit, jotka suunniteltiin voitokkaan sodan päätteeksi siirrettävän omille kansallisille kotialueilleen.⁹⁶

⁹⁶ Danielsbacka 2016, 67–68.

4 Opetustoiminnan haasteet ja ongelmat sekä niiden vaikutus suunnitelmien toteutumiselle

Valistustoiminta ja erityisesti siihen sisältyvä opetustoiminta Aholahden heimosotavankileirillä ei toteutunut Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan toivomalla tavalla: Valistustoimintaa hättäsivät sekä valistustoiminnassa ilmenneet haasteet, etenkin heimosotavankien puutteellinen kielitaito, mutta myös käytännön ongelmat. Merkittävin heimosotavankileirin opetustoimintaa hättännyt käytännön haaste oli heimosotavankien työvoimakäyttö – kuvaavaa on, että jo helmikuun 1942 lopulla enemmistö sotavangeista oli sijoitettuna leirin ulkopuolelle töihin, minkä vuoksi leirillä opetus- ja muun valistustoiminnan parissa oli vain leirille jääneet sairaat ja invalidit. Huomionarvoista on, että valistustoiminnassa ilmenneet haasteet olivat samoja tai samankaltaisia valistuskeinosta riippumatta – puutteellinen suomen kielen taito hättäsi niin suomenkielisten lehtien lukemista, suomenkielisten radio-ohjelmien kuuntelua kuin opetustoimintaakin. Valistustoiminnan haasteet kuitenkin hättäsivät eniten nimenomaan opetustoimintaa, sillä muista valistustoiminnan muodoista poiketen opetustoimintaan sisältyi tietty vaatimus opettavien asioiden omaksumisesta. Opetustoiminta vaatii lisäksi usein oma-aloitteisuutta ja aktiivisuutta opetustoimintaan osallistuvilta, mikä vaatii muun muassa kielellisiä taitoja.

4.1 Heimosotavankien taustojen tuomat haasteet opetustoiminnalle

Heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminnassa ilmenneiden haasteiden ja ongelmien tarkastelun kannalta keskeistä on ymmärtää, etteivät heimosotavangit – eivätkä myöskään miehitetyn alueen suomensukuiset – olleet homogeeninen joukko: Sekä heimosotavangit että Itä-Karjalan suomensukuiseen väestönosaan kuuluneet ihmiset tulivat hyvin erilaisista taustoista – esimerkiksi suomen kielen osaminen ja koulutustaso vaihtelivat runsaasti. Tämä ymmärrettiin myös sotilashallinnossa, ja tähän pyrittiin myös reagoimaan. Valistusupseerina heimosotavankileirillä toiminut M. Saransaari kirjoitti havainnoistaan heimosotavankileirillä seuraavasti:

”Sv.leirille sijoitetut heimolaisemme ovat iältään, koulusivistykseltään, ammatiltaan ja yleensä kehitykseltään hyvinkin kirjavaa joukkoa. Samoin on todettavissa eroavaisuuksia eri heimoalueilta kotoisin olevien kesken. Suomenkielen taito on myös hyvin erilainen.”⁹⁷

Heimovankien kielitaustan moninaisuus lukeutui merkittävimpiin haasteisiin, joita opetustoiminta Aholahden leirillä kohtasi. Meri Turusen mukaan osalla vangeista oli vaikeuksia opetuksen seuraamisen kanssa, mikä johtui ennen kaikkea puutteellisista Suomen kielen taidoista. Osalla vangeista muo-

⁹⁷ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 1–2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

dostui ongelmaksi myös tietomäärän vähäisyys eli puutteelliset pohjatiedot eri kouluaineissa. Puutteellisiin pohjatietoihin vaikutti muun muassa se, että heimosotavankien keskimääräinen koulutustaso oli melko alhainen: lähes 70 % heimosotavangeista oli työskennellyt maa- ja metsätaloustöissä, teollisuudessa tai käsityöammateissa, kun taas esimerkiksi toimistotyöläisten osuus oli varsin pieni, vain noin 6 % luokkaa.⁹⁸ Heimosotavankien suomen kielen taito korreloi sen kanssa, miten läheltä Suomen rajaa nämä olivat kotoisin, ja siten myös sen kanssa, mihin kansallisuuksiin nämä kuuluivat: Luonnollisesti ne heimovangit, jotka olivat kotoisin läheltä Suomen rajaa, osasivat kieltä paremmin, minkä lisäksi näillä oli luonnollisesti myös paremmat pohjatiedot Suomesta valistustyön alkaessa. Valistusupseeri M. Saransaaren mukaan parhaiten suomen kieltä osasivat inkeriläiset, mitä hän piti luonnollisena – onhan Inkerinmaa lähellä Suomen rajaa, Pietarin (silloisen Leningradin) läheisyydessä. Saransaaren mukaan seuraavaksi parhaiten suomea taisivat vienankarjalaiset. Vienankarjalaisten jälkeen Saransaari mainitsee tässä järjestyksessä aunukselaiset, Tverin karjalaiset ja vepsäläiset.⁹⁹ Tverin karjalaisten suomen kielentaidon Saransaari mainitsee tosin olleen ennalta oletettua parempi (tveriläisalue on verrattain kaukana Suomen rajasta), vaikka nämä eivät kyenneetkään sisäistämään valistusupseerin mukaan puhtaasti suomen kielellä pidettyä esitystä.¹⁰⁰ Varsinaisten lukutaidottomien osuus sen sijaan oli verrattain pieni, vain noin 5–7 %. Suurin osa heimovangeista oli siis luku- ja kirjoitustaitoisia, vaikkakin osan vangeista taidot olivat enemmän tai vähemmän puutteellisia. Suomenkielistä tekstiä sen sijaan kykeni lukemaan vain osa heimosotavangeista, lähinnä ne, jotka olivat edes jonkin aikaa olleet suomenkielisen opetuksen parissa.¹⁰¹

Heimosotavankien kielitaitoon niin suomen kielen kuin laajemminkin luku- ja kirjoitustaidon osalta vaikuttivat ratkaisevasti jatkosotaa edeltäneet poliittiset tapahtumat ja yhteiskunnalliset muutokset Neuvostoliitossa: Stalinin vallan lujittuminen 1930-luvun vaihteessa tarkoitti paitsi maatalojen joukkokollektivointia ja yli kolmen miljoonan kulakin eli maata omistavan talonpojan karkotuksia Siperiaan sekä muille periferisille alueille, mutta myös kansallisten vähemmistöjen aseman heikentämistä systemaattisesti eri puolilla Neuvostoliittoa. Suomensukuisille vähemmistökansoille Stalinin vähemmistöpolitiikka tarkoitti muun muassa sitä, että nämä eivät saaneet enää opetusta omalla äidinkielellään – suomenkielinen kouluopetus lopetettiin vuoden 1937 aikana Neuvostoliiton kouluissa ja oppilaitoksissa. Talvisodan jälkeen syksyllä 1940 suomen kieli otettiin kuitenkin yleisestä linjasta poiketen uudelleen opetussuunnitelmaan¹⁰² – päätökseen on varmasti vaikuttanut sota-aika ja tarve pitää kansalai-

⁹⁸ Turunen 2005, 43–44.

⁹⁹ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹⁰⁰ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA; Turunen 2005, 43.

¹⁰¹ Roiko-Jokela 2004, 254.

¹⁰² Rautajoki 2016, 52–53.

set normaalia uskollisempina Neuvostoliitolle. Bolševikkivallan vakiintuminen oli samaan aikaan tarkoittanut uutta hallintoa vastustaneen sivistyneistön, ennen kaikkea opettajien ja pappien, pidätyksiä, karkotuksia ja teloituksia. Puhdistusten seurauksena maan opettajakunta venäläistyi.¹⁰³ Tämän seurauksena luonnollisesti myös suomensukuisen väestön asuttamat kylät olivat venäläistyneet enemmän tai vähemmän.¹⁰⁴ Neuvostovallan vaikutukset niin Neuvosto-Karjalan suomensukuisen väestön kuin laajemminkin Neuvostoliiton vähemmistökansallisuuksien elämään olivat eittämättä mittavat, vaikka vaikutusten kokonaislaajuutta onkin vaikea arvioida.¹⁰⁵ Selvää kuitenkin on, että useamman vuoden tauko suomen opetuksesta yhdistettynä suomenkielisten opettajien karkotuksiin, teloituksiin ja pidätyksiin heikensi väestön suomen kielen taitoa ja paikallisia murteita merkittävällä tavalla. Tavallisesti sotavangit osasivat hyvin venäjää, mikä oli suurelta osin seurausta Neuvostoliiton koulutuspolitiikasta. Kaksikielisyys oli heimosotavankien joukossa leimallinen piirre,¹⁰⁶ mutta ei myöskään ollut lainkaan tavatonta, että karjalaisten vanhempien jälkeläinen ei osannut lainkaan äidinkieltään.¹⁰⁷

Valistusupseeri M. Saransaari arvioi heimosotavankien kehitystason olevan kokonaisvaltaisesti arvioiduna suhteellisen alhainen ja selkeästi suomalaisia alhaisempi. Saransaaren näkemyksen mukaan nuorempi polvi oli vanhempaa ikäpolvea kehittyneempää. Saransaari selittää kehitystasoeron johtunevan siitä, että vanhemmat heimosotavangit olivat saaneet vain venäjänkielisen kouluopetuksen, kun taas nuorempi ikäpolvi oli saanut suomenkielistä opetusta alkuun, joskin nämä olivat myöhemmin saaneet vain venäjänkielistä opetusta suomenkielisen opetustoiminnan loputtua Neuvostoliitossa. Huomionarvoista on, että Saransaari rinnastaa käsitteen ”kehitystaso” voimakkaasti juuri suomen kielen taitoon. Saransaari nostaa tämän jälkeen kehitystasoon vaikuttavaksi tekijäksi myös sen, että Neuvostoliiton kouluopetuksen periaatteet olivat varsin erilaiset kuin Suomessa, minkä vuoksi heimovankien tiedot Suomesta oli valistusupseerin näkökulmasta vajaat:

*”Tiedot historiassa ja maantiedossa sivuavat hyvin pienessä määrässä Suomen oloja ja tapahtumia. Erikoisesti on näytetty karttavan tietojen antamista suomensukuisista kansoista ja niiden vaiheista. – Uskonnosta ja sen historiasta nuoremmat sotavangit eivät tiedä juuri mitään.”*¹⁰⁸

¹⁰³ Rautajoki 2016, 52–53.

¹⁰⁴ Esimerkiksi Saksan miehittämällä Inkerinmaalla venäläiset olivat monissa kylissä enemmistönä – tällöin oli luonnollista, että vähemmistönä olleet suomalaiset omaksuivat helposti Venäjän kielen ja kulttuurin (Rautajoki 2016, 56).

¹⁰⁵ On muun muassa esitetty, että neuvostovallan kaksi ensimmäistä vuosikymmentä olisivat venäläistäneet inkeriläisiä ja mullistaneet heidän elämänpuitteitaan jopa enemmän kuin neuvostovaltaa edeltäneet 250 vuotta (Rautajoki 2016, 52–53). Tämä lienee yleistettävissä myös muihin suomensukuisiin vähemmistökansallisuuksiin.

¹⁰⁶ Tämän vuoksi monikielisuuden varjopuolten esiintulo oli sotavankien kielenkäytössä tavanomaista. Tällainen varjopuoli oli muun muassa sanaston ja kielellisen ilmauksen yleinen heikentyminen. (Roiko-Jokela 2004, 254.)

¹⁰⁷ Roiko-Jokela 2004, 254.

¹⁰⁸ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

Heimosotavankien Suomi-tietämystä kavensi entisestään myös se, että Neuvostoliitto oli suljettu yhteiskunta – tämän seurauksena vain osalla vangeista oli kokemuksia ulkomailta.¹⁰⁹ On totta, että opetus- ja koulutoiminta Neuvostoliitossa oli sisällöltään monin paikoin erilaista kuin Suomen vastaava: kuvaavaa on esimerkiksi, että neuvostoyhteiskunnassa opettajien tehtävänä oli joka suhteessa kouluttaa väestöä kommunistiseen ajatteluun ja toimintaan eli opetus oli propagandistisista – tämän lisäksi neuvosto-opettajien tuli olla vakaumukseltaan kommunistisia.¹¹⁰ Etenkin uskonnollisten teemojen käsittely opetuksessa muodosti merkittävän eron Suomen ja Neuvostoliiton koulutusjärjestelmissä – Neuvostoliiton ideologiaan kuului ateismi, minkä vuoksi uskonnonopetusta ei kouluissa järjestetty toisin kuin Suomessa. Etenkin nuorempien heimovankien, joilla ei ollut kokemusta kuin neuvostoajalta, tietämys uskonnoista oli siksi varsin vajavainen, minkä Saransaari havaitsi leirillä toimiessaan. Saransaari muun muassa mainitsee, että uskontoihin liittyvät käsitteet, kuten paavi, munkki ja luostari olivat nuoremmille heimovangeille tuntemattomia – vanhemmille heimovangeille taas uskonnollinen kysymys oli Saransaaren mukaan tuttu.¹¹¹ Tilanne oli luonnollisesti samankaltainen nuoremman ja vanhemman väestön välillä myös Itä-Karjalassa.

Valistusupseeri M. Saransaari arvioi kokonaisvaltaisesti alueittain heimovankien kehitystasoa muun muassa suomen kielen osaamisen ja koulusivistyksen perusteella.¹¹² Saransaari näki vienankarjalaisten olevan yleiseltä kehitystasoltaan korkeimmalla, ja seuraavaksi kehittyneimmäksi ryhmäksi Saransaari mainitsee inkeriläiset. Eteläaunukselaisten ja Tverin karjalaisten Saransaari näki olevan kehitystasonsa puolesta samalla tasolla, ja vepsäläisten Saransaari näki puolestaan olevan hieman näitä alemmalla tasolla. Saransaari mainitsee myös, ettei kuitenkaan jyrkkää rajaa eri kansallisuuksien välille voi vetää, vaikkakin kärkeen asetettujen vienankarjalaisten ja inkeriläisten Saransaari mainitsee olevan selkeästi kehittyneisyydessään toisista poikkeavia.¹¹³ Huomionarvoista kuitenkin on, että Saransaaren kehitystasokriteerit perustuvat hyvin pitkälti vain heimosotavankien suomen kielen taitoon ja Suomi-tuntemukseen – Meri Turunen onkin kritisoinut Saransaaren arvioita heimovankien yleistiedoista hatarin perusteiden tehdyiksi.¹¹⁴ Lisäksi aikakaudelle tyypillinen antibolševistinen viholliskuva näkyy Saransaaren arviointikriteereissä ja siten myös hänen kirjoittamassaan raportissa – Saransaari selittää heimovankien ”alhaista kehitystasoa” pääasiassa Neuvostoliiton kouluopetuksen vajavaisuudella, totesihan Saransaari esimerkiksi suomensukuisista kansoista kertomista kartetun Neuvostoliiton kouluissa.

¹⁰⁹ Suolahti 2017, 34.

¹¹⁰ Ibid., 161.

¹¹¹ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹¹² Huomionarvoista on, että kielitaidon puolesta Saransaari asetti inkeriläiset ensimmäiselle sijalle eli Saransaaren tekemät listaukset eivät olleet kaikilta osin yhdenmukaiset.

¹¹³ Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 2. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹¹⁴ Turunen 2005, 43.

Heimosotavankien suomen kielen taitojen ja koulusivistyksen vaihtelevuuden seurauksena oli, että kieltä hyvin taitavat vangit kyllästyivät ja turhautuivat hitaaseen opetustahtiin – samaan aikaan heikommin kieltä taitaneet olisivat Meri Turusen mukaan ”pudonneet kärryiltä”, mikäli opetuksessa olisi edetty kehittyneimpien heimovankien tahtiin. Heimovangit päätettiin tämän vuoksi sotavankitarkastajan ehdotuksesta jakaa kehitystason mukaisesti ryhmiin, jolloin opetuksesta tulisi tehokkaampaa. Heimosotavankileirillä järjestettiin lisäksi myöhemmin ainakin lukemisen alkeisopetusta luku- ja kirjoitustaidottomille.¹¹⁵ Huomionarvoista siis on, että järjestettävän opetustoiminnan luonnetta niin heimosotavankileirillä kuin Itä-Karjalassakin jouduttiin muokkaamaan opetustoiminnassa ilmenneiden haasteiden mukaan – alkeisopetusta luku- ja kirjoitustaidottomille alettiin järjestää, kun heimosotavankien ja itäkarjalaisten kielelliset puutteet kävivät ilmi opetustoiminnan alettua. Esimerkiksi Mieslahden järjestetyllä neuvostokarjalaisten opettajien uudelleenopetuskurssilla ei voitu noudattaa kiinteää luku- ja kirjoitustaidottomien opetustaitojen harjoittamista kurssilaisten kehitystason ja taustatietojen määräämissä puitteissa. Opettajakurssilla ilmenneet ongelmat olivat samoja kuin heimosotavankileirin opetustoiminnassa ilmenneet haasteet – haasteiksi mainittiin puutteet suomen kielen taidoissa, mutta myös kurssilaisten puutteelliset pohjatiedot Suomen historiasta, maantieteestä ja yhteiskunnallisista oloista. Myös ratkaisumalli oli samanlainen kuin Aholahden heimosotavankileirillä – kurssilaiset jaettiin kehitystasonsa perusteella kolmeen eri opetusryhmään.¹¹⁶ Vastaavanlainen tilanne oli myös Itä-Karjalan kansakouluissa: lasten suomen kielen taito osoittautui ennakoitua heikommaksi, minkä vuoksi opetussuunnitelmaa ei voitu sellaisenaan noudattaa – aapinen opetus osoittautui kansakouluissa tärkeimmäksi ja usein myös ainoaksi oppikirjaksi.¹¹⁷

Valistus- ja propagandatoiminnalle otollisinta ryhmää ovat lapset ja nuoret, joilla ei ole vielä riittävästi elämäkokemusta suhtautua propagandan välittämään viestiin kriittisesti, ja ovat siten altteimpia omaksumaan propagandan välittämiä aatteita ja uskomuksia.¹¹⁸ Heimosotavangit puolestaan olivat Itä-KarSE:n Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomuksen mukaan enimmäkseen nuoria aikuisia, monet alle 20-vuotiaita.¹¹⁹ Tämän lisäksi heimosotavangit olivat myös entisiä vihollisarmeijan sotilaita

¹¹⁵ Turunen 2005, 43; Laine 1982, 201; Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitetuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 9–10. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942), Sk-2537, KA.

¹¹⁶ Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus ajalta 1–31.12.41, 19.1.1942, s. 3. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuoristyötoimisto (1941–1941), 25567, KA. Huomionarvoista on, että kehitystasokriteerit, joilla opettajakurssilaisia arvioitiin, olivat samanlaiset tai vähintään samankaltaiset kuin Saransaarella – mainittiinhan puutoksia olevan juuri suomen kielen osaamisessa ja Suomi-tuntemuksessa.

¹¹⁷ Ibid., s. 1.

¹¹⁸ Näre ja Kirves 2008, 58.

¹¹⁹ Koulu- ja nuorisotyötoimiston toimintakertomus ajalta 1–31.12.41, 19.1.1942, s. 2–3. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuoristyötoimisto (1941–1941), 25567, KA. Sotavangit ylipäätään olivat varsin nuoria eli heimosotavangit eivät olleet tässä suhteessa poikkeuksellinen ryhmä. Sotavangit olivat suureksi osaksi asevelvollisuusikäisiä – yli 40-vuotiaat miehet olivat puolestaan harvinaisia. (Roiko-Jokela 2004, 253.) Lokakuussa 1941 kaikki 16–50-vuotiaat miehet määrättiin Neuvostoliitossa palvelusvelvollisiksi

eli nämä saattoivat olla myös ideologisesti haastavia puolelle voitettavia¹²⁰ – olihan ideologinen kasvat-
tus Neuvostoliitossa ja sen armeijassa erittäin pitkälle vietyä. Heimosotavangit eivät näistä syistä siksi
olleet otollisinta ainesta suomalaistamiseen tähänneelle opetus- ja valistustoiminnalle.

Edellä mainittujen asioiden lisäksi monet muut sotavankien yksilölliset ominaisuudet saattoivat vai-
kuttaa siihen, miten nämä omaksuivat opetustoiminnan välittämän viestin, ja toisaalta myös siihen, mi-
ten nämä suhteutuivat leirin opetustoimintaan. Esimerkiksi heimosotavankien poliittiset näkemykset
saattoivat vaikuttaa enemmän tai vähemmän siihen, miten nämä suhtautuivat suomalaisten harjoitta-
maan opetus- ja valistustoimintaan, ja sitä kautta myös siihen, miten nämä saattoivat omaksua valis-
tustoiminnan välittämän viestin: kuten kaikkien sotavankien, myös heimosotavankien poliittiset näke-
mykset vaihtelivat runsaasti – avoimen kommunistisia heimosotavankeja ei kuitenkaan leirillä pidetty,
sillä näiden valistaminen nähtiin hyödyttömänä.¹²¹

4.2 Leirin olosuhteiden ja heimosotavankien työvoimakäytön tuomat haasteet opetustoiminnalle

Sen lisäksi, että heimosotavankien taustat vaikuttivat Aholahden heimosotavankileirin opetus- ja valis-
tustoiminnan toteutumiseen, myös leiriolosuhteet ja suomalaisten sotilasviranomaisten suunnitelmat ja
toiminta heimosotavankien suhteen vaikuttivat siihen, miten opetustoiminnan tavoitteet onnistuivat:
Huomionarvoista on, että vaikka heimosotavangit olivatkin Suomen sotavankileirijärjestelmässä eri-
tysisasemassa eli näiden olosuhteet sotavankileireillä olivat selkeästi sotavankien enemmistöä parem-
mat, oli heimosotavankien asema niin Aholahden leirillä kuin muillakin leireillä silti puutteellinen.
Esimerkiksi majoitustilat ja sotavankien vaatetus olivat usein sotavankileireillä puutteelliset, minkä
lisäksi yleinen hygienia oli leireillä usein heikko¹²² – heimosotavankileiri ei muodosta tässä suhteessa
poikkeusta, vaikka heimosotavangeille pyrittiinkin järjestämään verrattain hyvät majoitus- ja hygienia-
olosuhteet, sekä parempi vaatetus. Sotavankitarkastaja M.H.A Spåre muun muassa totesi heimoso-
tavankileirin majoitusolosuhteista seuraavasti huhtikuussa 1942:

*”Uudet parakit on rakennettu liian pimeiksi eikä niihin ole jätetty tilaa oleskelua varten päi-
vällä. Sitäpaitsi ne osoittautuivat niin hatariksi, etteivät pysyneet lämpiminä talvella, josta
syytä leirin johto kokonaan luopui niiden käyttöön ottamisesta. Kesän kuluessa näitä parak-
keja olisi siis korjattava sellaisiksi, että ne vastaavat tarkoitustaan. Vanhoissa parakeissa sitä*

joko rintamalla tai sotateollisuudessa (Suolahti 2017, 33). Suomen saamat sotavangit, mukaan lukien heimoso-
tavangit, kuuluivat siis tähän ikähaarukkaan.

¹²⁰ Turunen 2005, 45.

¹²¹ Poliittisesti epäilyksenalaisina pidetyt heimovangit oli sijoitettu poliittisille sotavangeille tarkoitettuun Sv.leiri
3:een. Heimosotavankeja myös lähetettiin koko Aholahden leirin toiminta-aikana Sv. leiri 3:lle, mikäli nämä an-
toivat avoimia viitteitä kommunistisista ajattelutavoista. (Suolahti 2017, 213–214.)

¹²² Roiko-Jokela 2004, 286.

*vastoin oli tilavuus, lämpö ja valo täysin tyydyttäviä, samoin myöskin ilmanvaihto, jota varten on poistotorvet katossa.*¹²³

Aholahden leirin vankien kunto oli etenkin ensimmäisen puolen vuoden aikana verrattain huono, mihin vaikutti erityisesti ensimmäisen sotatalven elintarvikepula – kuten muutkin sotavangit, heimosotavangit saivat aluksi pienempiä muona-annoksia, ja elintarviketilanteen kohentuessa nämä alkoivat saada suurempia muona-annoksia. Osa vangeista oli etenkin leirin alkutaipaleella nälkiintyneitä, ja joi-takin vankeja myös kuoli nälkään.¹²⁴ Leirillä tarjoilluissa muona-annoksissa oli myös puutteita – Späre mainitsee huhtikuussa 1942 laatimassaan tarkastuskertomusraportissa esimerkiksi leirillä tarjoillun li-hasta ja perunasta valmistetun keiton olevan kehnoa, sillä leiri ei saanut lainkaan lanttua.¹²⁵ Huomion-arvoista on, että nälkiintyminen ja siitä aiheutunut alakuloisuus haittasivat leirin opetus- ja valistus-työtä.¹²⁶ Kohtelulla ymmärrettiin olevan ensiarvoisen tärkeä vaikutus sille, miten ”heimokansalaiset” suhtautuivat suomalaisiin ja näiden harjoittamaan valistustyöhön. Heimosotavankien kohtelusta todet-tiin seuraavasti eräässä ItäKarSE:n hallinnollisen osaston allekirjoittamattomassa asiakirjassa: *”Alira-vittua ja nälkäistä heimovankia ei voida menestyksellä kasvattaa uuteen yhteiskunnalliseen ja valtiolli-seen näkemykseen, vielä vähemmin herättää hänessä niihin uskoa ja luottamusta. – – Sanonta ’nälkä on punikki’ pitää paikkansa ehkä vielä paremmin nykyisin heimovankeihin nähden, kuin sinä aikana, jolloin tuo lauseparsi tuli tunnetuksi.*¹²⁷ Hyvän kohtelun katsottiin kattavan fyysisen puolen lisäksi myös henkisen puolen: Heimosotavankien yksilöllisen kohtelun mainitaan samaisessa asiakirjassa ole-van välttämätöntä heimovankien henkisen kunnan kohottamiseksi. Yksilöllisen kohtelun täsmennetään tarkoittavan muun muassa kunkin vangin erikoisuuksien, poliittisen mielialan ja kehitystason huomioi-mista.¹²⁸

Opetus- ja valistustoimintaa Aholahden heimosotavankileirillä hankaloitti keskeisesti myös vaikeudet löytää uutta valistusupseeria leirille – leirin viimeiseksi valistusupseeriksi jäi luutnantti M. Karvonen, joka oli heimosotavankileirin sotapäiväkirjan mukaan saapunut leirille ItäKarSE:sta komennettuna 19.9.1942, ja joka poistettiin vahvuudesta vain noin kolme kuukautta myöhemmin, 15.11.1942.¹²⁹

Tämä tarkoitti lopullista kuoliniskua Aholahden leirin opetustoiminnalle – valistusupseerin puuttuessa

¹²³ Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitet-tuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 12. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskerto-mukset (1941–1942), Sk-2537, KA.

¹²⁴ Turunen 2005, 35–38.

¹²⁵ Tarkastuskertomus 63. ja 65.SotaS:ssa, Sv.leireillä N:o 3 ja 21 sekä Sv.Järj.leirissä N:o 2 13.–17.4.42 toimitet-tuissa tarkastuksissa tehdyistä havainnoista, 25.4.1942, s. 11. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:1 Tarkastuskerto-mukset (1941–1942), Sk-2537, KA.

¹²⁶ Turunen 2005, 35–38.

¹²⁷ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Hallinnollinen osasto. Pm. Sv.leiri 21, 23.4.1942, s. 3–4. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Sv. leiri 21C:n sotapäiväkirja 23.9.41–21.1.43, merkintä 19.9.1942 klo 8.00, merkintä 15.11.1942 klo 16.00. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Sotavankileiri 21C, 23.9.1941–21.1.1943, 23370, KA.

ohjattua valistustoimintaa ei luonnollisesti voitu leirillä järjestää.¹³⁰ Uutta valistusupseeria tosin pyrittiin kyllä etsimään vielä tämän jälkeen, mutta tuloksetta.¹³¹ Huomionarvoista on, että vankien laajamittaisen työvoimakäytön vuoksi valistusupseerin toiminta leirillä oli jo entuudestaan rajoittunutta – tämä vaikutti todennäköisesti ratkaisevasti siihen, ettei uutta valistusupseeria leirille saatu.

Merkittävin yksittäinen heimosotavankileirin opetustoimintaa haitannut tekijä oli heimovankien laajamittainen työvoimakäyttö, minkä vuoksi yhä suurempi osa vangeista tuli sijoitetuksi kevään 1942 aikana töihin leirin ulkopuolelle. Kun helmikuun lopulla heimosotavankileirin kirjoilla olleista 573 vangista yli puolet eli 322 oli sijoitettu leirin ulkopuolelle töihin pysyvästi tai tilapäisesti, oli kesäkuun lopulla leirin kirjoilla olleista 659 vangista 527 eli selkeä enemmistö sijoitettu töihin leirin ulkopuolelle. Marraskuussa 1942 puolestaan Aholahden leirin alaisuudessa oli jo vajaat 1 800 vankia, joista kuitenkin vain noin 150 oli varsinaisella leirillä.¹³² Huomionarvoista on, että opetustoiminnassa ilmenneisiin haasteisiin, kuten puutteisiin kielitaidossa, pyrittiin reagoimaan ja voitiin reagoida mukauttamalla opetustoimintaa vankien lähtötason mukaiseksi – vankien sijoittaminen työmaille, enimmäkseen ympäri Savonlinnan seutua, sen sijaan muodosti käytännön esteen heimosotavankien laajamittaiselle opetustoiminnalle. Merkittävin syy sille, että sotavankeja pyrittiin jatkosodan ajan Suomessa käyttämään mahdollisimman tehokkaasti työvoimana, liittyi sota-ajan laajamittaiseen, suurimmillaan noin 600 000 hengen, mobilisaatioon ja sen aiheuttamaan työvoimapulaan: sotavankien ei haluttu makaavan leirillä tyhjämpänä, vaan heidät pyrittiin sijoittamaan tuottavaan työhön.¹³³ Heimosotavangeille järjestettiin heimoaateen hengessä erityisoikeuksia myös työvoimakäytön suhteen, mikä palveli valistuksellista päämäärää: Heimosotavangit pyrittiin sijoittamaan juuri maataloustyöhön, kun taas venäläiset sotavangit sijoitettiin esimerkiksi maataloustöitä raskaampiin metsätöihin. Aholahden kirjoilla kesäkuun 1942 lopussa olleista 659 vangista 459 eli selkeä enemmistö olikin sijoitettuna juuri maataloilille.¹³⁴ Heimosotavankien maataloilille sijoittamisen avulla voitiin myös tarjota vangeille paremmat olosuhteet kuin mitä leiriolosuhteissa oli mahdollista tarjota – maataloilla nämä saivat esimerkiksi useimmiten syödä samaa ruokaa samassa pöydässä kuin talon isäntäväki, ja monesti myös ilman annoskorajoituksia.¹³⁵

¹³⁰ Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.10–31.12.42, 1.2.1943, s. 6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Laine 1982, 200.

¹³¹ Valist.os:n päällikön p.o. V. Timonen ja Koulutoimiston päällikön p.o. M. Saransaari Sv.leiri 21:n päällikölle, 23.3.1943. IKSHA. 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942), T-2877, KA. Kyseisessä asiakirjassa maaliskuulta 1943 ilmoitetaan valistusosaston ryhtyneen toimiin uuden valistusupseerin hankkimiseksi heimosotavankileirille.

¹³² Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.2–28.2.42, 31.3.192, s. 3–4. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Koulutoimiston toimintakertomus ajalta 1.5–30.6.42, 11.8.1942, s. 5–6. Sotapäiväkirjat-kokoelma. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto 1.2.1942–31.12.1943, 25569, KA; Turunen 2005, 67.

¹³³ Roiko-Jokela 2004, 78; Pietola 2006, 33. Sotavankiorganisaation kankeuden vuoksi sotavankien laajamittainen työvoimakäyttö kangerteli sodan alkuvaiheessa, ja sotavankien työpanosta päästiin hyödyntämään kunnolla vasta vuoden 1942 puolella (Roiko-Jokela 2004, 72).

¹³⁴ Danielsbacka 2016, 127–128. Danielsbackan mukaan toisen maailmansodan aikana oli tavanomaista, että sotavankiryhmät olivat eri asemassa työteon suhteen – näin tehtiin myös esimerkiksi Saksassa ja Iso-Britanniassa.

¹³⁵ Danielsbacka 2016, 187–190; Roiko-Jokela 2004, 77.

Vaikka laajamittaista opetustoimintaa ei voitukaan enää heimosotavangeille järjestää, heimosotavankien sijoittaminen työmaille ja etenkin suomalaisille maataloille ei tarkoittanut valistustavoitteesta ja sitä kautta myöskään valistustoiminnasta luopumista: Heimosotavankien sijoittamisella suomalaisille maataloille nähtiin sotavankiorganisaatiossa tehokkaana havainto-opetuksen ja propagandan välineenä – pystyihän heimovanki suomalaisella maatilalla työskennellessään vertailemaan suomalaista ja neuvostoliittolaista maatalouskulttuuria, ja sitä kautta näkemään, miten hyvin asiat olivat kapitalistisen maan maaseudulla.¹³⁶ Sen, että vangit pääsivät ”tutustumaan Kanta-Suomen maatalouskulttuuriin”, katsottiin myös valmentavan heimovankeja heidän ”tehtävänsä Itä-Karjalan uudelleen asuttamisessa”¹³⁷ eli toisin sanoen valmistavan heitä ItäKarSE:n tavoitteiden mukaisesti vapautettavaksi Itä-Karjalaan. Sen lisäksi, että heimosotavankien sijoittamista suomalaisille maataloille pidettiin itsessään valistavana, heimosotavangit myös usein saivat suomalaisilla maataloilla ollessaan lukea suomalaisia sanomalehtiä ja kuunnella suomalaista radiota, mitä pidettiin niin ikään valistavana. Tämän lisäksi leirin päällikkö työpisteillä vieraillessaan toi vangeille kirjallisuutta ja piti esitelmiä muun muassa Suomen työläisten taloudellisesta asemasta ja taistelusta kommunismia vastaan.¹³⁸ Koska heimosotavankien maataloille sijoittaminen tarjosi paitsi vangeille paremmat elinolosuhteet ja sen katsottiin palvelevan erinomaisesti myös valistuksellista päämäärää, viranomaiset pitivät vankien sijoittamista maataloille yleisesti parempana vaihtoehtona kuin sitä, että nämä olisivat olleet leireillä.¹³⁹ On kuitenkin hyvin hankala arvioida, muovasiko kokemus suomalaisella maatilalla työskentelemisestä heimovankien kuvaa Suomesta ja suomalaisista myönteisemmäksi kuin leirillä toteutettu opetus- ja valistustoiminta. Huomionarvoista kuitenkin on, että suurin osa vangeista oli tyytyväisempiä maatalojen olosuhteisiin kuin puutteellisiin leiriolosuhteisiin. Vankien tyytyväisyys luonnollisesti korreloi sen kanssa, miten myönteisesti nämä näkivät Suomen ja suomalaiset,¹⁴⁰ minkä vuoksi näkemys saattaa hyvinkin osua oikeaan.

¹³⁶ Turunen 2005, 70; Danielsbacka 2016, 187–190; Pietola 2006, 140.

¹³⁷ Tarkastuskertomus Pohjois-Savon skp:n alueella maanviljelystöissä olevien suomenheimosten sotavankien hoidosta, 19.8.1942, s. 3. Kotij.E Sotavankitoimisto. H:2 Tarkastuskertomukset (1942–1943), Sk-2537, KA.

¹³⁸ Turunen 2005, 45–46; Suolahti 2017, 295.

¹³⁹ Esimerkiksi M. Saransaari piti sekä työvoimapoliittisista että valistuksellisista syistä johtuen vankien sijoittamista maataloille parempana vaihtoehtona (Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 8. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto [1941–1942], T-2870, KA).

¹⁴⁰ Syrjä 1991, 48. Lisäksi heimovankien ja suomalaisten suhteet muodostuivat maataloilla usein lämpimiksi (Danielsbacka 2016, 189–190; Turunen 2005, 73). Läheiset suhteet isäntävään kanssa ovat varmasti muovanneet heimosotavankien Suomi-kuvaa positiivisemmaksi.

4.3 Opetustoiminnan tavoitteiden toteutuminen ja heimosotavankien vaiheet opetustoiminnan päättymisen jälkeen

On hyvin hankala arvioida, missä määrin suomalaisviranomaiset onnistuivat opetus- ja valistustoiminnan tavoitteessa eli heimosotavankien suomalaistamisessa, tai edes sitä, miten opetus- ja valistustoiminta muovasi heimovangeilla olleita mielikuvia Suomesta ja toisaalta myös Neuvostoliitosta. Valistustoiminnan ollessa vielä käynnissä esitettiin niin heimosotavankien kuin Itä-Karjalan siviiliväestönkin osalta useita arvioita siitä, miten opetus- ja valistustoiminta oli onnistunut. Näihin näkemyksiin on kuitenkin suhtauduttava varauksella – sotilashallintoesikunnan valistushenkilöstö oli tyypillisesti aktiivista heimoatteen kannattajakuntaa, minkä lisäksi valistusviranomaiset saattoivat kaunistella työnsä tuloksia kirjoittaessaan raportteja toiminnastaan.¹⁴¹ Esimerkiksi M. Saransaari totesi heimovangeista, että ”[k]aikilla vangeilla on selvä käsitys, etteivät he ole venäläisiä. Enimmäkseen käyttävät venäläisistä ’ryssä’-nimitystä”.¹⁴² Antti Laineen mukaan Itä-Karjalan suomensukuisen väestön mielialojen muokkaamisessa Suomelle myötämielisiksi ei onnistuttu, eikä missään vaiheessa voida Laineen mukaan puhua väestön aktiivisesta halusta liittyä Suomeen – toisaalta miehityshallintoa ei merkittävässä määrin vastustettukaan.¹⁴³ Valistustoiminnan yhtäläisten tavoitteiden ja keinojen vuoksi näkemys lie-nee jossain määrin olevan sovellettavissa myös heimosotavankiin. Suurin osa heimovangeista sopeutui Itä-Karjalan väestön tavoin vallitsevaan tilanteeseen – suurin osa siis ainakin myötäili suomalaisviranomaisten tahtoa ja osallistui mukisematta valistustoimintaan, jos ei suoranaisesti omaksunut opetus- ja valistustoiminnan propagandistista sanomaa: mainitsihan Saransaari vangeilla olleen esimerkiksi selvä käsitys siitä, etteivät he ole venäläisiä.

Varsin haastavaa on kuitenkin arvioida sitä, miten heimosotavankien sotavankiasema vaikutti siihen, miten hyvin nämä suhtautuivat suomalaisten harjoittamaan opetus- ja valistustoimintaan sekä miten nämä toisaalta omaksuivat sen välittämät tiedot ja näkökulmat. Vaikka heimosotavankien asema poikkesikin edukseen muista sotavangeista, oli näiden elämänpiiri silti rajoitetumpi kuin Itä-Karjalan siviiliväestön – on siis mahdollista, että opetus- ja valistustoiminta tehoi heimovankiin vielä heikommin kuin Itä-Karjalan siviiliväestöön. Valistustoiminnan tavoitteiden toteutumisen arvioinnin kannalta on tärkeää myös muistaa heimosotavankien yksilölliset erot, esimerkiksi kielitaidoissa ja poliittisissä näkemyksissä – selvää on, että Suomi-propaganda tehoi paremmin toisiin vankeihin kuin toisiin. Ida Suolahti on kiteyttänyt osuvasti, että sota laajensi sotavankien elämänpiiriä, sillä vangitsijamaan erilainen yhteiskuntajärjestelmä heijastui sotavangin elämään vankeudessakin – tämä varmasti korostui heimovankien suhteen, sillä näille varta vasten pyrittiin esittelemään Suomea ja sen hienoutta. Suolahden

¹⁴¹ Pilke 2017, 19.

¹⁴² Valistusupseerina Sv.leiri 21:ssä ollessa tehtyjä havaintoja ja toteamuksia, 16.3.1942, s. 7. IKSHA. 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942), T-2870, KA.

¹⁴³ Laine 1982, 372–373.

mukaan vangit joutuivat sotavankeuden myötä arvioimaan uudelleen suhdettaan vangitsijamaahansa Suomeen, mutta myös kotimaahansa Neuvostoliittoon¹⁴⁴ – osa vangeista varmasti kaipasi Neuvostoliittoon esimerkiksi perhesyistä, mutta osa näki varmasti mahdollisuuksia myös Suomessa.

Aholahden heimosotavankileirin tarina tuli päätökseensä noin vuotta ennen jatkosodan päättymistä, kun leiri ajettiin alas heinäkuussa 1943. Heimovangit siirrettiin 31.7.1943 Naarajärven sotavankien järjestelyleirin yhteyteen, jonne heistä muodostettiin erillinen heimosotavankiosasto. Meri Turunen arvelee heimosotavankileirin suurimman ongelman olleen se, että leirille oli majoitettuna erittäin vähän vankeja sen toiminta-aikana – valtaosa leirin kirjoilla olleista vangeista oli sijoitettuna leirin ulkopuolelle töihin. Luultavasti siis leirin ylläpitokustannukset ylittivät leiristä saadun hyödyn.¹⁴⁵ Heimosotavankileirin alasajoa voi tarkastella myös heimoaateen alasajon näkökulmasta: Haaveet voitokkaasti päättyvästä sodasta ensin karisivat rintamalinjojen jumiuduttua asemasotavaiheeseen loppuvuodesta 1941 ja sitten vähitellen alkoivat kuihtua sodan käännyttyä Saksalle tappiolliseksi Stalingradin taistelun myötä vuoden 1943 alkupuolella. Heimosotavankileirin alasajo saattoi siis osittain olla myös varautumista tuleviin, tappiollisiin, rauhanehtoihin. Lisäksi heimovankien kurittomuus ja röyhkeys oli lisääntynyt vuoden 1943 alkupuolelta lähtien – tämän seurauksena useita heimovankeja muun muassa siirrettiin Riitasensuon kurittomille sotavangeille tarkoitettulle leirille. Sodan käänteen myötä lisääntynyt heimovankien kurittomuus osoitti Arvo Myllymäen mukaan, että heimovankien suomalaistamisessa oli jotain mennyt pahasti vikaan – samaan aikaan myös suomalaisviranomaisten suhtautuminen heimosotavankeihin muuttui mielistelystä kylmäkiskoisuudeksi.¹⁴⁶

Keskeistä on myös ymmärtää, että heimosotavankivalistus tapahtui vallitsevien sotilaallisten ja poliittisten realiteettien puitteissa: Suomalaistamistoimet niin heimosotavankileirillä kuin miehityssä Itä-Karjalassakin olivat mahdollisia tasan niin kauan, kun rintamalinja kulki kaukana vanhan valtionrajan itäpuolella, ja kun heimosotavangit olivat sotavankileirijärjestelmän alaisuudessa. Jatkosodan päättänyt Moskovan välirauhansopimus allekirjoitettiin 19.9.1944. Rauhansopimuksen 10. artiklan mukaisesti sodan hävinnyt Suomi sitoutui luovuttamaan hallussaan olleet sotavangit, siis myös heimosotavangit, Neuvostoliitolle.¹⁴⁷ Vaikka siis suomalaisviranomaisten valistustoiminta olisikin onnistunut suomalaistamaan heimovangit ja Itä-Karjalan suomensukuisten väestön, joutui Suomi joka tapauksessa luopumaan kesällä 1944 sekä miehittämistään Itä-Karjalasta ja sen väestöstä, että myös saamistaan sotavangeista. Toisin sanoen, sillä miten suomalaisten opetus- ja valistustoiminta tehoi heimosotavankeihin ei ollut lopputuloksen kannalta väliä, sillä Suomi kuului sodan häviäjäsapuolelle ja joutui luovuttamaan heimovangit Neuvostoliitolle.

¹⁴⁴ Suolahti 2017, 34.

¹⁴⁵ Turunen 2005, 39–40; Danielsbacka 2016, 187.

¹⁴⁶ Myllymäki 2013, 108–109.

¹⁴⁷ Roiko-Jokela 1999, 154–155; Turunen 2005, 80.

5 Yhteenveto: Suur-Suomi-haaveiden kukoistus ja kuihtuminen

Heimosotavangit eli läheisiin suomensukuisiin kansallisuuksiin kuuluneet sotavangit olivat Suomen sotavankileirijärjestelmässä erityisryhmä, jonka asema poikkesi edukseen monin tavoin: heimosotavangit saivat muun muassa muita sotavankeja isommat ja laadultaan paremmat muona-annokset, tiilavammat parakit ja heimosotavangit saivat usein erilaisia luottamustehtäviä tai muita erityistehtäviä sotavankileireillä. Heimosotavangit olivat myös ainoa vähemmistökansallisuusryhmä Suomen sotavankileirijärjestelmässä, jota varten perustettiin oma vankileiri: Savonlinnan Aholahteen perustettiin syyskuussa 1941 leiri suomen kieltä puhuvia sotavankeja varten. Merkittävin erottava tekijä heimosotavankien ja muiden sotavankien välillä oli kuitenkin se, että Suomella oli erityinen valistuksellinen tavoite heimosotavankien suhteen – heimosotavangit oli tarkoitus kasvattaa voitokkaan sodan päätteeksi Suomeen liitettävän ”vapaan Itä-Karjalan” kansalaisiksi eli sitä kautta myös tulevan Suur-Suomen kansalaisiksi. Heimosotavangit olivat siis sotavankiryhmä, joka kytkettiin erityislaatuisella tavalla sotatavoitteeseen miehitetyn Itä-Karjalan liittämisestä Suomeen ja alueen suomensukuisen väestön suomalaistamisesta. Heimosotavankien asemaa jatkosodan Suomessa määrittä siten eräänlainen dualismi: yhtäältä heidät nähtiin osana Itä-Karjalan suomensukuista väestöä, mutta toisaalta nämä olivat sotavangin asemassa – olkoonkin, että näiden asema leireillä oli tyypillisesti muita sotavankeja parempi.

Koska heimosotavankeihin liitettiin erityislaatuisen valistuksellinen tavoite, luonnollista on, että heimosotavankileirillä harjoitettu propaganda- ja valistustoiminta poikkesi tavoitteiltaan, keinoiltaan ja mittakaavaltaan merkittäväällä tavalla muilla sotavankileireillä harjoitetusta propaganda- ja valistustoiminnasta. Keskeisimmän eron heimosotavankileirin ja muiden sotavankileirien valistustoiminnan välillä muodosti opetustoiminta, sillä opetustoimintaa järjestettiin vain heimosotavangeille. Muiden sotavankileirien valistustoiminta rajoittui vähemmällä resursseilla toteutettavissa oleviin keinoihin, kuten leireille tulleiden sanomalehtien lukuun, radiokuunteluun ja hartaustilaisuuksiin. Vaikka opetustoiminta olikin heimosotavankileirillä harjoitetuista valistuskeinoista suunnitelmallisim ja tärkein, harjoitettiin leirillä myös muuta valistustoimintaa. Muista leireistä poiketen Itä-Karjalan miehityshallintoalueen opetus- ja koulutoiminnasta vastannut Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosaston alainen koulutoimisto osallistui heimosotavankileirin valistustoiminnan suunnitteluun ja toteutukseen. Sen lisäksi, että leirin valistusupseerit tulivat sotilashallintoesikunnasta, ItäKarSE:n koulutoimistossa laadittiin valistussuunnitelmia heimosotavankileirin opetus- ja valistustoimintaa varten. Heimosotavankileirillä opetettiin laajasti eri kouluaineita, mutta opetustyön pääpaino oli koko ajan Suomi-tuntemuksen lisäämisessä – historiassa keskityttiin Suomen ja Itä-Karjalan alueiden historiaan, ja maantieteessä puolestaan näiden maantieteellisiin oloihin. Opetustoiminta niin heimosotavankileirillä kuin Itä-Karjalassakin oli suomalaistamistavoitteen vuoksi propagandistista – ”heimokansalaisten” haluttiin ymmärtävän Suomen hienous ja paremmuus suhteessa Neuvostoliittoon, ja näiden tuli ymmärtää olevansa

suomalaisia, ei venäläisiä. Koska heimosotavankivalistuksen ja Itä-Karjalan suomensukuisen siviiliväestön valistustavoite oli sama, ja heimosotavankileirin valistustoiminta oli samoissa käsissä kuin Itä-Karjalan miehitetyn alueen valistustoiminta, heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminta muistutti sisällöltään, tavoitteiltaan ja suunnitelmiltaan enemmän Itä-Karjalassa toteutettua opetus- ja valistustoimintaa kuin muilla sotavankileireillä harjoitettua valistustoimintaa.

Itä-Karjalan valistustoiminnan kokonaiskuvaan verrattuna heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminta jäi varsin pienimuotoiseksi sivujuonteeksi sotilashallintoesikunnan valistustoiminnassa. Sen lisäksi, että heimosotavangit olivat lukumäärällisesti varsin pieni ryhmä Itä-Karjalan suomensukaiseen väestöön verrattuna, Aholahden heimosotavankileirin opetustoiminta jäi varsin lyhytaikaiseksi: Siinä missä opetustoiminta päästiin aloittamaan loppusyksystä 1941, se alkoi kuihtua jo helmikuun 1942 lopulla, josta eteenpäin opetustoiminnan parissa olivat vain leirillä olleet sairaat ja invalidit. Ohjattu valistustyö leirillä päättyi marraskuun 1942 puolivälissä, kun leirillä toiminut valistusupseeri siirrettiin pois leiriltä. Itä-Karjalassa taas koulutusjärjestelmää laajennettiin aktiivisesti koko vuoden 1942 ajan, ja opetus- ja valistustoimintaa harjoitettiin järjestelmällisesti kesään 1944 saakka eli se lopetettiin vasta Suomen joutuessa vetäytymään Itä-Karjasta Neuvostoliiton suurhyökkäyksen vuoksi. Heimosotavankileirin opetustoiminnan suunnitelmien toteutumiseen ja opetustoiminnan päättymiseen vaikuttivat sekä useat valistustoiminnassa ilmenneet haasteet ja ongelmat, mutta myös käytännön syyt.

Keskeiseksi haasteeksi opetustoiminnassa muodostuivat heimosotavankien tasoerot niin suomen kielen osaamisessa kuin koulusivistyksessäkin: Keskeistä on ymmärtää, että heimosotavangit olivat taustoiltaan varsin kirjava joukko pääasiassa nuoria asevelvollisuusikäisiä miehiä. Heimosotavangin kansallisuus ja kotialue korreloivat pitkälti sen kanssa, miten hyvin nämä osasivat suomea – leirillä toimineen valistusupseeri M. Saransaaren mukaan parhaiten suomea osasivat läheltä Suomen rajaa olevat inkeriläiset, jonka jälkeen tulivat valistusupseerin mukaan vienankarjalaiset, aunukselaiset ja Tverin karjalaiset sekä vepsäläiset. Neuvostoliiton koulutusjärjestelmän vaikutus oli keskeinen sekä suomen kielen osaamisen että heimosotavangeilla olleiden pohjatietojen suhteen: Äidinkielenään suomea puhuvien heimovankien suomen kielen taito oli merkittävästi heikentynyt neuvostovallan vuosina, sillä suomenkielinen kouluopetus oli lopetettu kokonaan vuonna 1937 Neuvostoliiton koulutusjärjestelmässä samalla kun vähemmistökansallisuuksien asemaa oli maassa muillakin tavoin heikennetty. Lisäksi heimovankien tietämys esimerkiksi uskonnon alalta oli varsin niukka, sillä Neuvostoliitto oli ateistinen valtio, minkä vuoksi uskonnollisia teemoja ei maan koulutusjärjestelmässä käsitelty. Huomionarvoista on, että varsinaisessa opetustoiminnassa ilmenneiden erinäisten haasteiden, kuten puutteellisen kielitaidon, vuoksi opetustoimintaa leirillä ei lopetettu, vaan niihin pyrittiin vastaamaan mukauttamalla opetustoimintaa vankien osaamistason mukaiseksi.

Heimosotavankileirin opetus- ja valistustoiminnan tavoitteiden ja suunnitelmien toteutumiseen vaikuttivat myös leirin olosuhteet ja etenkin heimosotavankien laajamittainen työvoimakäyttö. Vaikka heimosotavankileirin olosuhteet poikkesivatkin edukseen muiden sotavankileirien vastaavista, oli niissä silti puutteita etenkin jatkosodan ensimmäisen talven aikana, jolloin opetustoimintaa järjestettiin – etenkin heikkolaatuiset ja pienikokoiset muona-annokset vaikuttivat heimovankien mielialoihin negatiivisesti. Heimosotavankileirin olosuhteita pyrittiin aktiivisesti kuitenkin parantamaan, sillä kohtelulla ymmärrettiin olevan ensiarvoisen tärkeä vaikutus sille, miten heimovangit suhtautuivat suomalaisiin ja näiden harjoittamaan valistustoimintaan. Merkittävin yksittäinen heimosotavankileirin opetustoimintaan vaikuttanut tekijä oli heimovankien työvoimakäyttö, jonka vuoksi opetustoiminnan parissa olivat helmikuun 1942 lopulta alkaen vain sairaat ja invalidit. Sotavankien työvoimakäytöllä pyrittiin ennen kaikkea vastaamaan sodan aiheuttamaan mittavaan työvoimapulaan. Vaikka alkuvuodesta 1942 yhä pienempi osuus heimovangeista oli sijoitettuna varsinaiselle leirille, huomionarvoista on, että valistus-tavoitteesta ei silti luovuttu – suurin osa heimosotavangeista sijoitettiin töihin suomalaisille maati-loille, sillä suomalaisen maatalouskulttuuriin tutustumisen ajateltiin palvelevan näiden suomalaista-miseen tähdännyttä tavoitetta.

Olen tässä kandidaatintutkielmassa tarkentanut historian tutkimuksessa vallitsevaa kuvaa Aholahden heimosotavankileirillä toteutetusta opetustoiminnasta, ja kytkenyt sen osaksi Itä-Karjalan suomensu-kuisen väestön opetus- ja valistustoimintaa. Kandidaatintutkielman rajallisen pituuden vuoksi olen keskittynyt tässä työssä nimenomaan opetustoimintaan, vaikka heimosotavankileirillä harjoitettiin mo-nia muitakin valistustoiminnan muotoja. Heimosotavangit ja etenkin Aholahden heimosotavankilei-rillä toteutettu valistustoiminta on siksi edelleen aihe, joka kaipa lisätutkimusta – kattavaa esitystä heimosotavankileirin valistustoiminnasta ei ole historian tutkimuksen kentällä tehty. Huomionarvoista on, että sotavangeille suunnattua valistus- ja propagandatoimintaa jatkosodan ajan sotavankileirijärjes-telmässä on ylipäättään tutkittu hyvin vähän, vaikka Suomen sotavankipolitiikasta onkin julkaistu ver-rattain paljon tutkimuskirjallisuutta. Tämäkin aihe kaipaasi siis lisätutkimusta.

Aholahden leirin opetus- ja valistustoiminnan tavoitteiden ja suunnitelmien toteutumiseen vaikuttivat monet seikat, joiden merkitystä on paikoitellen haastava arvioida. Suurin osa vangeista sopeutui vallit-seviin olosuhteisiin ja vähintään myötäili suomalaisviranomaisten tahtoa. On kuitenkin hankala arvi-oida esimerkiksi vankien yksilöllisten ominaisuuksien vaikutusta sille, miten vangit kokivat ja saattoi-vat sisäistää halutun viestin. Sotilashallinnon viranomaisten suunnitelmat heimosotavankien kasvatta-misesta ja vapauttamisesta Itä-Karjalaan luotettaviksi ja työtä tekeviksi Suomen kansalaisiksi kuiten-kin jäivät toteutumatta riippumatta siitä, missä määrin vangit suomalaistuivat – jatkosota päättyi Suo-men sotatappioon syyskuussa 1944, jolloin heimovangit tuli rauhanehtojen mukaisesti luovuttaa Neu-vostoliitolle. Niin ikään takaisin Neuvostoliitolle luovutetusta Itä-Karjalasta ei tullut suomalaista alu-etta, eikä luovutetuiksi tulleista heimosotavangeista liioin voitu kasvattaa Suur-Suomen kansalaisia.

Lähteet

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Esikunnan hallinnollinen toimisto, Laatokan puolustus
T-7800/ 8 Salainen kirjeenvaihto (1941–1944)

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan arkisto (IKSHA)

Koulutoimisto
T-2877/ 15 Yleinen kirjeenvaihto (1942–1942)

Hallinnollinen osasto
T-5682/ 9 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1943)

Väestötoimisto
T-2870/ 12 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (1941–1942)

Kotijoukkojen esikunta, sotavankitoimisto
Sk-2537/ H:1 Tarkastuskertomukset (1941–1942)

Sk-2537/ H:2 Tarkastuskertomukset (1942–1943)

Päämaja, sotavankien tarkastaja läntisessä piirissä
T-17763/ 1 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat (1940–1944)

Sotapäiväkirjat-kokoelma (SPK)
23370/ Sotavankileiri 21 C, 23.9.1941 - 21.1.1943 (1941–1943)

25548/ Itä-Karjalan sotilashallinto, 1.1.1943 - 31.12.1943 (1943–1943)

25567/ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulu- ja nuorisotyötoimisto
(1941–1941)

25569/ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Koulutustoimisto, 1.2.1942 -
31.12.1943 (1942–1943)

25727/ Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Valistusosasto, 23.7.1941 - 31.8.1944 (1941–1944)

Tutkimuskirjallisuus:

Danielsbacka, Mirikka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. "Johdanto: tutkimuksen työkalut". *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*, toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen ja Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 2022, 7–19.

Danielsbacka, Mirikka. *Sotavankikohtalot. Neuvostosotavangit Suomessa 1941–1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2016.

Haapanen, Atso. *Suomen sotavankileirit 1939–1944*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 2019.

Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2000.

Kirves, Jenni. ”’Päivittäinen myrkkyyannoksemme’ – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa.” *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, toim. Sari Näre ja Jenni Kirves. 2. painos. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 2008, 13–62.

Kivioja, Virpi, Olli Kleemola ja Louis Clerck. *Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*. Poliittisen historian julkaisuja 5. Jyväskylä: Docendo, 2015.

Kleemola, Olli. *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Bibliotheca Sigillumiana 1. Turku: Sigillum Oy, 2016.

Kuldkepp, Mart. “German propaganda and the special treatment of Estonian prisoners of war in Germany in World War I.” *Journal of Baltic Studies*, 2/2022, 227–247.

<<https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2048041>>

Laine, Antti. *Suur-Suomen kahden kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1982.

Myllymäki, Arvo. *Kurileiri. Sotavankileiri 24 ja muut neuvostosotavankien erityisleirit jatkosodan aikana*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 2013.

Näre, Sari ja Jenni Kirves. *Luvattu maa: Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 2014.

Pietola, Eino. *Sotavangit Suomessa 1941–1944*. 3. painos. Helsinki: Gummerus Kustannus Oy, 2006.

Pilke, Helena. *Korsu-uutisia! Rintamalehtien jatkosota*. Historiallisia tutkimuksia 260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Pilke, Helena. *Propagandaa Itä-Karjalaan. Heimokansan suomalaistajat 1941–1944*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2017.

Rautajoki, Reijo. ”Opettajakoulutusta Inkeriin heimoaateen voimalla 1943.” *Kasvatus & Aika*, 2/2016, 51–63. <<https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68628>>

Roiko-Jokela, Heikki. *Oikeutta moraalin kustannuksella? Neuvostoliiton kansalaisten luovutukset Suomesta 1944–1955*. Studia Historica Jyväskyläensia 58. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1999.

Roiko-Jokela, Heikki. *Vihollisen armoilla. Neuvostosotavankien kohtaloita Suomessa 1941–1948*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 2004.

Snyder, Timothy. *Musta maa. Holokausti: tapahtumat, opetukset*. Suomeksi kääntänyt Antero Helasvuo. 2. painos. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2017.

Stauer, Kenneth. ”German Propaganda and Prisoners-of-War during World War I”. *World War I and Propaganda*, toim. Troy Paddock. History of Warfare volume 94. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2014, 155–180.

Suolahti, Ida. *Yhteiset sotavangit. Suomen ja Saksan vankiluovutukset jatkosodassa*. Helsinki: Gummerus Kustannus Oy, 2017.

Syrjä, Pentti. *Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–44*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1991.

Turunen, Meri. ”Mikäs ryssä sinä olet joka suomea puhut?” *Suomensukuiset sotavangit Suomen sotilasviranomaisten suunnitelmassa ja kotirintaman arjessa 1941–1944*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005.

Uola, Mikko. *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 2011.

Vuolanto, Ville. "Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu." *Historiallinen Aikakauskirja*, 3/2007, 304–316.

Vuonakari-Bomström, Liisa. *Itä-Karjalan sotasaalisarkisto miehityshallinnon välineenä ja Suur-Suomen rakentaja 1941–1944*. Turun yliopiston julkaisuja - Annales Universitatis Turkuensis sarja B Humaniora osa 708. Turku: Turun yliopisto, 2024.

Westerlund, Lars. *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 2008a.

Westerlund, Lars. *Sotavangit ja internoidut*. Helsinki: Kansallisarkisto, 2008b.

Westerlund, Lars. *Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus. Muonahuolto, tautisuus ja Punaisen Ristin toimettomuus 1939–44*. Historiallisia tutkimuksia 244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.

Liitteet

Liite 1. Käsky sotavankileirin perustamisesta suomenkieltä puhuvia sotavankeja varten, 19.9.1941.

SALAINEN

KOTIJOUKKOJEN ESIKUNTA
N:o 1207/Järj.lb/sal.
Koskee: sotavankileirin perustamista suomenkieltä puhuvia sotavankeja varten.
Liittyy: PM:n Järj.os:n kirj.N:o 1183/Järj.lb/sal./9.9.41.

19.9.41.
64 RE/HA

Järj.os 9/19
No 1207
Lak. os. 237/4/mk./19.9.41

K Ä S K Y

sotavankileirin perustamisesta suomenkieltä puhuvia sotavankeja varten.

I. Liittymiskirjelmällä on Päämaja käänkenyt Kotij.E:n perustamaan kotialueella sotavankileirin n. 800 - 1000 suomenkieltä puhuvaa sotavankia varten. Perustettavaan leiriin on sijoitettava paitsi joukkojen lähettämät myös muissa sotavankileireissä jo ovat Itä-Karjalasta, Inkeristä, Vepsäläisalueelta, Viroota sekä Tverin ja Novgorodin alueelta olevat suomenkieltä hyvin tai muuttavasti puhuvat sotavangit. Näihin ei kuitenkaan lueta merdvalaisia, tseremissejä eikä muita sellaisia suomensukuisia, jotka eivät kuulu pohjoismaisiin rotuihin; ei myöskään politrukkeja, kommunistisen puolueen johtohenkilöitä eikä Suomessa syntyneitä Venäjälle muuttaneita suomalaisia.

II. Savonlinnan sk.piirin on sanotussa tarkoituksessa perustettava sotavankileiri 1000 sotavankia varten Aholahteen. Leirin numero on 21 ja kirjain E. Leirin päälliköksi on määrätty kapt. Y.A. T a h v o n a i n e n.

III. Muissa sotavankileireissä olevat edellä mainittu-
laiset sotavangit siirretään nyt perustettavaan leiriin Kotij.
E:n toimesta annettavalla eri käskyllä.

IV. Leirin perustamisen tarkoituksena on kasvattaa leiriin sijoitetuista sotavangeista kelvollisia, lähinnä Itä-Karjalan asuttamiseen käytettäviä Suomen kansalaisia. Tämän tarkoituksensa toteuttamiseksi laatii Kotij.E Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan avustuksella vankien kasvatusohjelman.

- 2 -

V. Kotij.E määrää ja asettaa leirin vartio- ja huoltohenkilöstön oheisen taulukon mukaisesti.

VI. Leiriin sijoitettuja tai muissa sv.leireissä olevia tässä käskyssä tarkoitettuja sotavankeja saadaan Kotij.E:n luvalla käyttää tulkkeina venäjää puhuvien sotavankien työryhmissä sellaisissa tapauksissa, jolloin tulkkeja ei ole muuten saatavissa. Tulkeiksi määrätty on tällöin leireissä ja majoituspaikoissa eristettävä venäläisistä sotavangeista, eikä samoja suomenkielisiä sotavankeja saa jatkuvasti pitää tulkkeina niin kauan, että heidän kasvatuksensa siitä joutuu kärsimään.

VII. Perustettava sotavankileiri aloittaa toimintansa viipymättä. Valmiusilmoitus Kotij.E:n Järj.lb:lle.

Esikuntapäällikkö:
Eversti merk. A.E. Martola

Järj.lb:n toimistopäällikkö: Eero Rydman
Majuri

itä: 1 kpl.

Liite 2. Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (todennäköisesti varhaisempi viikkosuunnitelma valistustyötä varten).

Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjal. ja inkeriläisten sotavank. keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä.

Tunnit	Maanantai.	Tiistai	Keskiviikko	Torstai	Perjantai	Lauantai	Sunnuntai
	1. 2.	3. 4.	5. 6.	1. 2.	3. 4.	5. 6.	
8-9	Suom. Maant.	Suom. maant.	Suom. maant.	Suom. maant.	Suom. maant.	Suom. maant.	Suom.
9-10	Kansal. tieto	Kansal. tieto	Kansal. tieto	Kansal. tieto	Kansal. tieto	Kansal. tieto	Kansal.
10-11	-"-	-"-	-"-	-"-	-"-	-"-	-"-
13-14	S-historia	Suom. hist.	Suom. hist.	Suom. hist.	Suom. hist.	Suom. hist.	Suom.
14-15	Suom. kieli	Suom. kieli	Suom. kieli	Suom. kieli	Suom. kieli	Suom. kieli	Suom.
15-16	Laskentoa	Laskentoa	Laskentoa	Uskontoa	Uskontoa	Uskontoa	Uskontoa
16-16.30	Keskust.	Keskust.	Keskust.	Keskust.	Keskust.	Keskust.	Keskust.
17.30-18.30			Kirjasto			Kirjasto	
18-19.30	Alk. op. lukut.			Alkuisopetusta lukutaidottomille			

Illalla vankien majoituspaikoissa käyntejä ja keskustelua, vierokuvaseityksiä sekä julkia amdollisuuksien mukaan.

Liite 3. Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjalaisten ja inkeriläisten sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä (todennäköisesti myöhäisempi viikkosuunnitelma valistustyötä varten).

Sv.leiri 21.

Viikkosuunnitelma leirille sijoitettujen karjal. ja inkeril. sotavankien keskuudessa tapahtuvasta valistustyöstä.

Tunnit.	Maanantai.	Tiistai	Keskiviikko	Torstai	Perjantai	Lauantai	Sunnuntai
18,30-19,15	Suomen historiaa.	Maan-tietoa.	Kansal-tietoa.	Yhteiskun- taoppia.	Kansal-tietoa.	Suomen historiaa.	Sotavankien
19,15-19,45	Kirjallisuuden lukemista.	Keskustelua.	Laulua.	Keskustelua.	Kirjallisuuden lukemista.	Keskustelua.	Sotavankien
19,45-20,15	Keskustelua.	Kirjasto.	Alkeisopetuksen lukemista taidottomille.			Kirjasto.	Sotavankien

PNivHllK sairaalassa ja invalidien luona kymynteji ja keskustelua. Iltana vankien majoituspaikoissa kymynteji ja keskustelutillsaenksia, laulus, radiokuuntelua sekii hartaushotkiin ja illanviettoja mahdollisuuksien mukaan, joita aina orikseen tiedoitetaan.

Valistusupseeri:
Sot.virk. T. Salmi
T. Salmi

Liite 4. Kotijoukkojen esikunnan vähemmistökansallisuusjaottelukaavake.

10112

6227/5 Kph.

Ilmoituksen tehnyt yksikkö)

Laat. RPr. E

Tsto.....

Saapui 3 / 11 / 1943

No 9399 / 297 / B / sal.

lokakuun 31 p:nä 1943.

Vähemmistökansallisuusjaottelu

A. Slavilaiset.

a) Moldavalaiset

Ruteenit

Ukrainalaiset 6

b) Valkovenäläiset 7

c) Puolalaiset

B. Turkotaarilaiset.

a) Tataarilaiset 5

b) Bashkirilaiset 1

c) Kirgiisit

d) Altai

Badakshan

Burjat

Goldit (nanai)

Hakas

Jakut

Jukagir(odulit)

Kalmuk

Kunuk

Kazah

Korealaiset

Mongol

Oirat

Tadshik 1

Tashkent

Tsuvash

Tuguz

Turk

Turkmen

Uzbek 5

C. Suomalais-ugrilaiset.

I a) Syrjän (komi)

Votjak (Udmurt)

b) Ersa (Mordva)

Taheremis (Mari)

Mendshi (Vogul)

Moksha (Mordva)

Mordva(moksha + ersa) 6

Ostjak jenisei-ostjakit

Perm

Samojed: jurakki samojedit

jenisei "

tavgy "

ostjakki "

kamassi "

Vogul

II a) Aunukselaiset

Inkeriläiset

Itäkarjalaiset

Tverin karjalaiset

Vatjalaiset

Vepsäläiset

Vienalaiset

b) Lähi-inkeriläiset

- 2 -

Inkerinsavakot

Lähiikarjalaiset

Liiviläiset

Suomalaiset

Leppäläiset

Kaukasialaiset.

a) Georgianlaiset (gruusialaiset)

Kabardeläiset

Lezgin

b) Abhaz

Adherbeidsjanilaiset

Adzah

Armenialaiset

Avar

Balkar

Dagestanilaiset

Dargin, dargu

Iber

Ingush

Kabardin, kabirdin

Karatshi

Lakitsch

Lakzhi

Mingrel

Osset, osjetin

Tsherkesh

Tsketschen

Kaukasialaiset

E. Erilliset kansallisuudet.

- a) Virolaiset
- b) Latvialaiset
- c) Liettualaiset
- d) Saksalaiset. 1) Volgan
- 2) Ukrainan
- c) Espanjalaiset
- f) 1) Taherkiläiset
- 2) Romanialaiset
- 3) Kreikkalaiset
- g) Juutalaiset
- h) Bulgarialaiset
- i) Muut yllämainitsemättömät vähemmistökansalliset

61. Su. K. päälikkö
Läsnantti

Veikko J. Varis
Veikko J. Varis.